

**Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра української філології**

ДИПЛОМНА РОБОТА

Магістр

**«ЧОРНОБИЛЬСЬКА ТЕМА» В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРІ**

**Галузь знань   03 Гуманітарні науки
Спеціальність   035 Філологія
Спеціалізація   035.01 Філологія. Українська мова та література**

Шифр ДРФУМм.021128.01.08.00

студентки II курсу групи ФУМм-21-1 _____ Марія ШЕВЧУК

Керівник _____ Інна ПРИЙМАК, канд. філол. наук, доцент

До захисту допускаю:

завідувач кафедри української філології _____ Інна ЦАРАЛУНГА

Хмельницький 2022

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет гуманітарно-педагогічний
Кафедра української філології
Рівень вищої освіти магістр
Галузь знань 03 «Гуманітарні науки»
Спеціальність 035 «Філологія»
Спеціалізація 035.01 «Українська мова та література»
Освітня програма освітньо-професійна

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української філології

Інна ЦАРАЛУНГА

23 вересня 2021 року

ЗАВДАННЯ

на дипломну роботу

ШЕВЧУК МАРІЇ СЛАВІВНІ

1. Тема роботи: «Чорнобильська тема в сучасній українській літературі», затверджена наказом ректора університету від 01.07.2022 р. № 87.

Керівник роботи – І. В. Приймак

2. **Термін подання студентом завершеної роботи** – грудень 2022 року.

3. **Вихідні дані роботи**

Незважаючи на наявність низки праць М. М. Нетреби, І. М. Онікієнка, О. В. Романенко, О. Суха, В. Статтевої, О. Трухан та інших дослідників, комплексне дослідження Чорнобиля в сучасній українській літературі не виконувалося, що і зумовлює актуальність теми дипломної роботи.

4. **Перелік підлеглих розробці питань**

Аналіз трагедії в літературній критиці.

Опис теми Чорнобиля в прозових, ліричних та драматичних творах, а також у публіцистиці.

Простеження мотивів катастрофи в українських віршах.

Дослідження поданої теми в прозових творах.

Розкриття трагедії в повістях Ю. Щербака «Чорнобиль» та В. Шовкошитного «Чорнобиль: Я бачив».

Визначення проблем під час вивчення ліричних творів у ВНЗ.

Виокремлення методів, прийомів, форм вивчення на практичних заняттях.

5. **Графічного матеріалу немає.**

6. **Консультанти по роботі із вказівкою розділів, які їх стосуються**

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання отримав
	НЕМАЄ		

7. **Дата видачі завдання** – 20 серпня 2021 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН			
<i>№ з.п.</i>	<i>Найменування етапів виконання дипломної роботи</i>	<i>Термін виконання</i>	<i>Примітка</i>
1.	Обрання теми дипломної роботи	Серпень 2021 року	
2.	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень 2021 року	
3.	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Жовтень – листопад 2021 року	
4.	Написання першого розділу дипломної роботи	Грудень 2021 – квітень 2022 року	
5.	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірниках наукових праць та участі в конференціях	Листопад 2022 року, травень 2023 року	
6.	Написання другого розділу дипломної роботи	Травень – вересень 2022 року	
7.	Написання «чорнового» варіанту дипломної роботи	Жовтень – листопад 2022 року	
8.	Попередній захист дипломної роботи	Грудень 2022 року	
9.	Остаточне завершення дипломної роботи	Грудень 2022 року	
10.	Подача дипломної роботи на кафедру	Грудень 2022 року	

Студент _____ Марія ШЕВЧУК

Керівник _____ Інна ПРИЙМАК

АНОТАЦІЯ

Тема роботи: **«Чорнобильська тема в сучасній українській літературі»**. Автор – **Шевчук М. С.** Науковий керівник – **Приймак І. В.** Обсяг дипломної роботи – 79 сторінок, із них 70 – основного тексту. Робота містить 70 джерел посилання.

Ключові слова: *постмодернізм, катастрофа, художньо-документальна повість, постчорнобильська епоха.*

Об'єктом дослідження є чорнобильська тема в літературі.

Предметом – особливості змалювання трагедії у творах сучасних письменників.

Метою нашої роботи є аналіз чорнобильської теми в сучасній українській літературі.

Відповідно до мети роботи ставляться такі завдання:

- схарактеризувати трагедію в рецепції української критики;
- розглянути Чорнобиль у прозі, поезії, драматургії та публіцистиці;
- виокремити чорнобильські мотиви в ліриці українських поетів;
- описати чорнобильську тему в прозі;
- дослідити осмислення трагедії в повісті В. Шовкошитного «Чорнобиль: Я бачив»;
- проаналізувати зображення масштабної картини проблем і наслідків у творі Ю. Щербака «Чорнобиль»;
- визначити методичні проблеми під час вивчення лірики;
- описати методи, прийоми та форми вивчення ліричних творів на практичних заняттях.

У дипломній роботі представлено вплив чорнобильської катастрофи на українську літературу. Проаналізовано різножанрові твори, виділено основні мотиви. Також розкрито найдетальніші факти щодо трагедії, показано життя людей до аварії та після неї. Розглянуто вивчення ліричних творів на тему чорнобильської катастрофи у вищих навчальних закладах.

Автор _____ Марія ШЕВЧУК

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ЧОРНОБИЛЬСЬКА ТЕМА В ЛІТЕРАТУРІ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ.....	9
1.1. Трагедія в рецепції української критики.....	9
1.2. Чорнобиль у прозі, поезії, драматургії та публіцистиці.....	14
РОЗДІЛ 2. ЗОБРАЖЕННЯ ТЕХНОГЕННОЇ КАТАСТРОФИ ТА ЇЇ НАСЛІДКІВ У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	21
2.1. Чорнобильські мотиви в ліриці українських поетів.....	21
2.2. Чорнобильська тема в прозі.....	34
2.2.1. Осмислення трагедії в художньо-документальній повісті В. Шовкошитного «Чорнобиль: Я бачив».....	41
2.2.2. Зображення масштабної картини проблем і наслідків у творі Ю. Щербака «Чорнобиль».....	48
РОЗДІЛ 3. СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ ЛІРИКИ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	61
3.1. Вивчення лірики як методична проблема.....	61
3.2. Методи, прийоми та форми вивчення лірики на практичних заняттях.....	66
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	76

ВСТУП

Техногенна катастрофа на ЧАЕС 1986 року спричинила появу в літературі нової тематики. За словами Юрія Йовенка, вибух на Чорнобильській АЕС став початком «нового відліку часу в Україні, в усьому світі». Аварія в маленькому містечку Чорнобиль призвела до нового бачення Апокаліпсису, яке знайшло своє відображення в художній літературі. Трагедія привернула чимало уваги як письменників, так і дослідників літератури. У художній спадщині межі ХХ – ХХІ ст. спостерігаємо активізацію уваги до цієї найбільшої в історії людства техногенної катастрофи.

Чорнобильська трагедія не раз ставала темою для досліджень, дискусій. Варто виокремити ґрунтовні дослідження останніх десятиліть, у яких порушено цю тему, зокрема Т. Гундорової («Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн»), В. Губарева («Ядерний вік»), Г. Медведєва («Чорнобильська хроніка»), В. Микульського (Доля, обпалена Чорнобилем»), І. Млечина «Застерегти і дати надію»), Б. Олійника («Крик Чорнобиля»), С. Скліяра («Чорнобиль очима киянина») тощо. У цих працях з'ясовано вплив чорнобильської катастрофи на суспільно-політичні, гуманітарні процеси, а також акцентовано увагу на безпосередні впливи на окрему особистість зокрема.

Катастрофа стала об'єктом зображення не тільки для українських митців слова, але й для французьких (Галина Аккерман «Пройти крізь Чорнобиль»), Емманюель Лепаж «Одна весна в Чорнобилі»), німецьких (Криста Вольф «Аварія. Хроніка нового дня», Гудрун Паузеваг «Небо»), англійських (Адам Гігінботам «Чорнобиль. Історія катастрофи», «Опівночі в Чорнобилі»), Ендрю Лізербарроу «Чорнобиль. 1:23:40», Джуліан Барнс, «Історія світу в 10 ½ розділах»), білоруських (Світлана Алексієвич «Чорнобильська молитва»), американських (Фредерік Пол «Чорнобиль»), ірландських (Дарра МакКеон «Все тверде розчиняється в повітрі») тощо.

Варто зазначити про те, що ця тема в українській літературі ще не повністю розкрита. Адже є досить велика кількість творів сучасних письменників, які необхідно ґрунтовно проаналізувати, з'ясувати особливості, визначити, як автор зображує трагедію, за допомогою яких засобів. Наше дослідження настановує на подальше детальніше розкриття чорнобильської аварії в українській літературі, що й зумовлює **актуальність роботи.**

Мета роботи – проаналізувати чорнобильську тему в сучасній українській літературі.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань:**

- схарактеризувати трагедію в рецепції української критики;
- розглянути тему Чорнобиля у прозі, поезії, драматургії та публіцистиці;
- виокремити чорнобильські мотиви в ліриці українських поетів;
- дослідити осмислення трагедії в повісті В. Шовкошитного «Чорнобиль: Я бачив»;
- проаналізувати зображення масштабної картини проблем і наслідків у творі Ю. Щербака «Чорнобиль»;
- визначити специфіку вивчення лірики на практичних заняттях з історії української літератури;
- описати методи, прийоми та форми вивчення ліричних творів на практичних заняттях.

Об'єкт дослідження є особливості змалювання трагедії у творах сучасних письменників.

Предметом вивчення є чорнобильська тема в літературі.

Під час аналізу було використано такі **методи:** *описовий*, який полягає в підборі, систематизації, описі, аналізі матеріалу; *біографічний* – дослідження життя письменника, а саме тих етапів, які лягли в основу твору; *частково історико-функціональний*, де подано коментарі читачів щодо написаних

повістей; *порівняльний* – зіставлення двох творів Юрія Щербака та Володимира Шовкошитного; *культурно-історичний метод* допоміг нам з'ясувати значення аварії в історії українського літературознавства.

Наукова новизна полягає в глибокому вивченні чорнобильської трагедії в різних літературних жанрах, а також у дослідженні цієї теми на заняттях з «Історії української літератури». Представлено добір різноманітних інноваційних методів, прийомів на практичних під час аналізу творів сучасних письменників.

Практичне значення визначається можливістю використання матеріалу при написанні статей, монографій, присвячених трагедії. Також характеризується подальшим використанням при розробці спецкурсів, написанні підручників, довідників з української літератури ХХ-ХХІ століття у вищих навчальних закладах.

Апробація роботи. Основні положення викладені у статті «Чорнобильська тема в сучасній українській літературі» (подано до друку у «Поділля. Філологічні студії», 2022 р.). Про результати роботи доповідали на Всеукраїнській студентській науковій конференції «Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики» (Умань, 23 листопада 2022 р.).

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку літератури. Загальний обсяг роботи – 79 сторінок, із яких 70 с. – основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ЧОРНОБИЛЬСЬКА ТЕМА В ЛІТЕРАТУРІ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ

1.1. Трагедія в рецепції української критики

Так історично склалося в історії літератури, що тема національного лихоліття чи трагедії стає джерелом художніх творів. Варто виокремити цілі пласти мистецьких творів, у яких перед читачами постають картини I та II Світових війн. Також не залишаються поза увагою й техногенні катастрофи. Чорнобильська трагедія залишила глибокий слід у житті багатьох мільйонів українців. Серед них були цілі родини, які змушені покинути свої домівки, і так звані ліквідатори, яким довелося безпосередньо боротися з наслідками ядерного вибуху. Незабаром після катастрофи поширилася думка про те, що життя в Радянському Союзі якось розпалося на дві частини: «до» і «після» Чорнобиля або «до» 26 квітня 1986 року та «після» цієї дати. Це призвело до вираження мешканцями своїх емоцій, почуттів, переживань, що знайшло своє відображення в публіцистиці, літературі й навіть мистецтві того часу.

Усвідомлення, яке стрімко зростало після катастрофи, критичного становища всіх жителів СРСР серйозно підірвало стан психологічної стійкості радянських громадян, а також перевірило попередні уявлення про потенційні загрози для існування людства у світі. У нових умовах «дочорнобильський» період може здатися ідилією, епохою безтурботного життя й навіть втраченим раєм. Юрій Щербак так описав це відчуття: *«Яке воно далеке, ідилічне. Блаженним здається нам зараз той світ – мирний, неквапливий, впевнений у собі, роками перебував у напівсонному стані»* [63, с. 139].

Стурбованість деяких письменників і поетів швидкою індустріалізацією країни та розвитком атомної промисловості знайшла своє відображення у творчості 1970-х рр. Ще задовго до катастрофи І. Драч, стурбований майбутнім Полісся, де радянські планувальники будували ядерні реактори, написав поему-казку «Легенда Полісся» (том «Корінь і кров»), у якій

зобразив незвичайний діалог річки Прип'яті з навколишніми птахами та рибою.

Ядерна трагедія викликала величезний ажіотаж серед митців, зокрема українських, і знайшла своє відображення в українській культурі в значній мірі. Друга половина 1980-х років стала періодом великої активності письменників, спрямована на збереження національної мови та культури. До розпаду СРСР їхня діяльність (літературна, соціальна, політична) була однією з головних сил, що спонукала українців до об'єднання в боротьбі за національну ідентичність. Таким чином, митці стали духовними провідниками нації в той час, коли вона була залежна від тоталітарного режиму. Письменники намагалися всіма силами не допустити радянського лицемірства щодо життя українців, незалежно від перепони комуністичної дійсності, яка була пронизана застоєм, неефективністю економіки й промисловості. Вони закликали замінити байдужість на активну громадянську позицію, пронизану відповідальністю не тільки за свою долю, але й за долю співгромадян. Це мало відродити українську національну культуру, яка була русифікована спочатку владою царською, а потім радянською імперією, а також цілеспрямовано знищувалася лояльними до Москви українськими комуністичними активістами, які наполегливо пропагували радянську культуру в СРСР. Українська творча інтелігенція зазначила, що в першу чергу треба захищати свою мову культури та спадщину з метою захисту довкілля та забезпечення біологічного існування нації. Один із представників такого світогляду був О. Гончар, який звернувся до літераторів із закликом стати голосом нації в часи трагедії та самотності [27, с. 143].

Чорнобиль показав ненадійність технологій, межі людських можливостей, а також викрив ставлення байдужості та цинізму у вищих колах. Запроваджена інформаційна блокада на момент катастрофи змусила

українців особливо гостро усвідомити необхідність кардинальної зміни державної політики [50].

У перші дні поети, письменники та літературні критики зіткнулися з проблемою: вони не знали, як адекватно зобразити чорнобильську тему. Вважали, що, можливо, ще рано говорити про це, треба приборкати наслідки вибуху. Юрій Щербак навіть заявив, що після того, що побачив у Чорнобилі, він більше ніколи не візьме до рук перо, бо всі форми літератури, жанри, стилі здавалися йому штучними й далекі від того, щоб відображати істину. Однак переважала необхідність розслідування, аналізу та збереження інформації про трагічні події. Саме тому він надав своєму роману документальний характер [32, с. 129]. Менше ніж через рік після вибуху на Чорнобильській АЕС, як в Україні, так і в усьому Радянському Союзі, з'явилися перші публікації, які намагалися надати (по можливості) якомога більше інформації про причини вибуху та його наслідки. Ядерна катастрофа знайшла своє відображення в багатьох віршах, поемах, есе та романах [52, с. 245].

Іван Дзюба виділив чотири ступені репрезентації трагедії в літературі. Перший – реконструювати події, другий – пояснити причини катастрофи, третій – вирішити морально-етичні питання, а четвертий – усвідомити загальнолюдську природу катастрофи [34, с. 56].

В останньому випадку трагедія була представлена як величезний катаклізм, який поставив під загрозу майбутнє всього людства. З іншого боку, серед причин, що призвели до катастрофи, був низький рівень культури праці, применшення небезпеки, відсутність етики, недбалість тощо. Першими відреагували на ядерний вибух поети, переважно з відомого покоління 1960-х років, такі як: Олесь Гончар, Борис Олійник, Іван Драч, Світлана Йовенко, Леонід Горч, Ліна Костенко та інші [30, с. 136].

Незабаром після вибуху О. Гончар поцікавився, чи могла поезія творитися після трагедії, і якщо так, то якої форми вона повинна набувати?

Чи варто це робити? Тоді він висловив думку, що роль письменника полягає в тому, щоб створювати твори, які підтримають суспільство у важкі часи, дадуть йому надію [44].

Тамара Гундорова у своїй книзі «Післячорнобильська бібліотека» пише, що Чорнобиль вплинув на українську літературу. Він сприяв завершенню епохи соціалістичного реалізму і початку нової, постмодерністської літератури. Вибух вплинув на розвал Радянського Союзу й пов'язав постмодерністську епоху Західної Європи з ядерною свідомістю. Чорнобиль дійсно є відправною точкою українського постмодерну. Книга дослідниці стала метафорою нової української літератури 1990-х років, що виникла на хвилі ядерної травми. У цій книзі постчорнобильський текст українського постмодернізму інтерпретується як постапокаліптичний, а Чорнобиль стає символом стану після травми. Тамара Гундорова пояснює, що це не означає, що вся постмодерністська творчість безпосередньо пов'язана з Чорнобилем і чорнобильською темою, але оскільки ядерний вибух є в певному сенсі абсолютною точкою відліку ядерної епохи, то Чорнобиль таким чином стає точкою відліку всього українського постмодерністського самовираження. Дослідниця аналізує аварію на ЧАЕС не лише як ядерну катастрофу, а і як апокаліптичну кризу. Після вибуху й хаосу ядерний дискурс почав пронизувати й опромінювати всі сфери життя українців. Наприкінці ХХ століття відбулися зміни у свідомості та літературі, адже Чорнобиль збігся з крахом тоталітарної радянської свідомості й став символом, навколо якого все це відбувалося. Тамара Гундорова вказує на виникнення нового українського жанру – це чорнобильський текст, який характеризується багатоголосністю та багатомовністю [17, с. 154].

На думку дослідниці, не випадково саме близько 1986 року тріо поетів-постмодерністів, відомих як «Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Віктор Неборак та Олександр Ірванець), трансформувало та здійснило революцію в українській поезії. Водночас, Оксана Забужко, одна з провідних українських

письменниць та публічних інтелектуалів, почала свої новаторські дослідження на перетині культури, мови та сексуальності. У цей період також відбулися формальні та філософські експерименти таких прозаїків, як Юрій Іздрик, Тарас Прохасько та Сергій Жадан, які з'явилися в 1990-х роках і зруйнували всі попередні уявлення про те, якою може й повинна бути українська література. Хоча не всі вони пишуть безпосередньо про Чорнобиль, проте в кожному їхньому слові відчувається руйнування нинішніх соціальних, політичних і культурних упереджень. Творчість Ліни Костенко та інших, а також літературознавчі та культурологічні дослідження показують, як катастрофи можуть бути рушієм радикальних культурних трансформацій [18, с. 110].

Про Чорнобиль почали писати майже так само швидко, як про Майдан і війну в новітній історії. Статті про такі події, як правило, стрімко поширюються, і в цій ситуації саме так і сталося. Основні причини очевидні. Люди охоче читають про те, що зараз відбувається, аби зрозуміти причини, наслідки й не допустити такого в майбутньому. Цьому сприяє медіа-простір, який дозволив багатьом людям мати доступ до інформації.

Чорнобильський вибух також зобразив Володимир Яворівський як наслідок низьких моральних стандартів суспільства: прагнення до грошей і, особливо, що характерно для радянських умов, відсутність будь-якого почуття відповідальності. І хоч основну провину за катастрофу письменник покладає на персонал електростанції, а саме на його деморалізованого директора, проте він чітко вказує на те, що етична деградація відбувається як на рівні сім'ї, так і на рівні професійної групи, а також суспільства в цілому.

Авторка літературознавчої теорії українського постмодернізму Т. Гундорова висловила думку, що саме Чорнобиль звільнив українських авторів від романтично-просвітницьких ідеалів й увів українську дійсність в епоху глобального постмодернізму. Чорнобиль, розглянутий як культурний текст, означав і певний світогляд, головною рисою якого була недовіра до

ідеалів епохи Просвітництва, науки й техніки. Таким чином, Чорнобиль *«став відправною точкою для легітимації постмодернізму»* [19].

Отже, Чорнобиль показав усім людям наскільки крихкий наш світ і що все може змінитися в одну секунду. Завдяки поетам, письменникам ми можемо дізнатися більше інформації про те, що насправді відбувалося, адже митці несуть правду народу. Художні книги про Чорнобиль передають яскравість переживань і відчуття повноти трагедії, що сталася, у той час як документальні та історичні роботи на цю тему намагаються підійти до висвітлення питання максимально об'єктивно й спокійно, скинувши кайдани радянської цензури. Ми повинні більше дізнаватися про цю трагедію, аби в майбутньому не допустити такого ще раз.

1.2. Чорнобиль у прозі, поезії, драматургії та публіцистиці

В українській літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. чорнобильській трагедії приділено значну увагу. Книги про трагедію виходять майже щороку, причому не лише в Україні, а й у зарубіжних видавництвах. Минає час, і твори по-різному повертають нас у квітень 1986 року. Серед помітних робіт можна виокремити Олега Векленка і його твір «Чорнобиль: етюди з натури». Це книжка спогадів автора. Він описує повсякденне життя ліквідаторів у таборі, що знаходилися біля станції, примітивні засоби захисту і те, як реальна небезпека була усвідомлена значно пізніше. Правдиві історії того часу написані живою мовою й доповнені авторськими малюнками та фотографіями.

Ще один український письменник – Сергій Плохій є автором твору «Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи». Це перша історія про вибух від 26 квітня 1986 року й аж до закриття станції у 2000 році. У книзі розповідається про те, що призвело до трагедії, як розвивалися події і як себе поводи́ла влада після цього.

Не можна оминати талановитого Юрія Іздрика та його твір «Воццек». У книзі йдеться про розщеплення індивідуальності, тіла, мови, про постійну

цитатність і трансформацію, аж до того, що навіть молитва стає просто фрагментом. У цьому сенсі це ідеальний текст для постчорнобильського періоду. Іздрік цікавий тим, що він є автором мультимедійного характеру. Ідеться про кризу вербальності, його постійну гру з візуалізацією, музикою та звуком. Усе це пронизує «Воццека». Постійна зміна ідентичностей і ракурсів визначає багато в чому нереальний, хворий, апокаліптичний світ, де сказано про виживання.

Маркіян Камиш – це митець, який однозначно потребує висвітлення. Це сталкерська література. І він не єдиний: існує ціла низка такого роду літератури, більш-менш документальної за своїм характером. Маркіян працює в жанрі художньої прози. Він пише роман «Оформляндія або Прогулянка в Зону». Це вимір Чорнобиля, занурення у світ нелегальних туристів-сталкерів. Тут немає звичайних описів, причин, наслідків аварії. У романі показані болота смарагдового кольору, міліцейські засідки, збиті до крові ноги. Головним у творі є те, що письменник хоче зрозуміти внутрішній стан людини, яка досліджує зону, де небезпечно не тільки перебувати, а й дихати.

Твір Володимира Шовкошитного «Чорнобиль: Я бачив» не залишається в читачів поза увагою. Автор був свідком наслідків аварії й брав участь у її ліквідації. Із книжки можна дізнатися про спогади очевидців, учасників ліквідації, зображено долі героїв твору. Також митець вирішив виявити економічні, політичні, медичні наслідки масштабної трагедії, показав, які перспективи чекають на ці забруднені території.

Євген Гуцало дослідив життя дітей після трагедії й видав збірку оповідань «Діти Чорнобиля», до складу якої увійшли такі твори: «Скажений чорнобильський собака», «Чорнобильська дівчина Калина», «Плач у мороку ночі», «Рудня», «Зозуля», «Дитя від стронцію», «Різдвяне оповідання». Автор показує, як аварія вплинула на майбутнє маленьких українців, як понівечила їхні душі.

Варто виділити твір французької письменниці Галі Аккерман «Пройти крізь Чорнобиль». У книжці розповідається про злочин радянської влади, який коштував багато людських життів. Новаторським є те, що це інший погляд на трагедію з іншої культури. Письменниця поєднує в собі французьку, російську, єврейську культури і родинно пов'язана із Україною. У цій книзі наявна не проста розмова, а філософська. Авторка пише про Чорнобиль як символ знищення й водночас відродження в усіх виявах. Також вона шукає надію, хоча б маленьку, у постапокаліптичний час [1, с. 3].

Здобутком щодо розкриття чорнобильської теми є книга Світлани Алексієвич – письменниці з Білорусі – «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього». Частково сюжет цього твору ліг в основу серіалу «Чорнобиль», який зняли в 2019 році. Основа роману – це інтерв'ю із тими, хто постраждав, із їхніми родичами, мешканцями, ліквідаторами аварії. Книга неймовірно впливає на світогляд і змушує подивитися на цю трагедію іншими очима [1, с. 2].

Хроніка катастрофи 1986 року, описана американським автором Ендрю Лезербарроу, містить детальний опис подій 26 квітня, десятки сторінок фотографій, а також розповідь про подорож автора до Чорнобиля. *«Книга Ендрю – фантастична суміш записок мандрівника, історичної книжки про чорнобильську катастрофу та наукової роботи, – пише Крейг Мейзін. – Вона дуже мені допомогла. До того ж Ендрю – чудовий хлопець! Купіть цю книгу!»* [7, с. 98].

Британський письменник Пірс Пол Рід відновив кожну хвилину події 26 квітня 1986 року й наступних днів. Ще автор описує долі людей, які брали участь у ліквідації наслідків катастрофи або жили поруч з АЕС. Вийшла 1993 року. *«Дуже хороша книга з погляду західної історичної перспективи, – пише про роботу Ріда Мейзін. – Трохи застаріла, просто тому, що була написана давно, але блискуче описує події»* [4, с. 189].

Книжка «Спадщина Чорнобиля» радянського вченого й дисидента Жореса Медведєва, який з 1990 по 1992 рік працював у радіобіологічній експедиції РАН у Чорнобильській зоні відчуження. Написана 1992 року

англійською мовою. *«Спадщина Чорнобиля» – ще одне корисне свідчення зсередини, написане іншим Медведевим! (Жоресом)», – пише про книгу Крейг Мейзін [3, с. 199].*

Катастрофа залишила слід не тільки в прозі, але й у поезії. Серед митців можна виокремити Дмитра Павличка та його вірш «На Чорнобиль журавлі летіли». Цей твір став своєрідною піснею, на яку було знято кліп. Не можна оминати Івана Драча та його найкращу й найвідомішу поему «Чорнобильська Мадонна», яка увійшла до збірки «Храм сонця». Автор описує свої переживання, почуття, показує, що його насправді невимовно болить за людей. Іван Драч закликає наступне покоління не забувати про цю трагедію. Чорнобильська тема є провідною у творчості Ліни Костенко, яка відтворила жахливі картини катастрофи («Жоржини на чорнобильській дорозі», «Загидили ліси і землю занедбали», «Атомний Вій опустив бетонні повіки», «На березі Прип'яті спить сатана...» тощо). Серед визначних творів варто виділити поему «Сім» Бориса Олійника, яка присвячена героям-пожежникам, які боролися з вогнем і загинули в перші години протистояння. Ще такі українські автори писали про Чорнобиль: Микола Луків «Сади цвітуть під небесами» (добірка віршів про аварію на ЧАЕС); Володимир Матвієнко «Монолог у дорозі з Чорнобиля. Пекло»; Надія Мельник «Рідні береги: Поезії та оповідання» тощо [25, с. 2].

У білоруській поезії також активно почали писати на цю тему, адже ця трагедія зачепила і їх. Чорнобиль – центральний образ і тема збірки М. Мятлицького «Палеська скорбота» (1991). Мотиви катастрофи звучать і в поетичних книгах Р. Барадуліна «Паломницька самота» (1990), «Милосердя страху» (1992), Н. Гілевича «Жита, сосни і брили» (1992), М. Танка «Мій ковчег» (1994), В. Зуйонка «Літо тривожних дощів» (1990), «Чорні сходи» (1992), «Листи з цього світу» (1995) та ін.

Білоруська поезія пройшла шлях від слів смутку, тривожних вражень і запитань до надзвичайно трагічного сприйняття й осмислення чорнобильських подій, піднялася до їх глибокого морального, гуманістичного й філософського осмислення, що особливо яскраво

виявилось у віршах Сергія Законникова «Чорний біль» та Янка Сіпакова «Одіум».

Із вуст поетів звучать пісні-плачі й гіркі сповіді, громадянські й публіцистичні монологи, панахиди й молитви. І кожна з цих форм самовираження має однакове право на життя. Правдивість, гострота, глибина думки-почуття – ось що викликає у творах Чорнобиля чуйний відгук, спонукає до роздумів. «Я живу в зоні...» [40, с. 4] – так починає свій вірш «Зона» Володимир Веромейчик, поет, слова якого народжуються там, де «повзають мурахи-нукліди» [40, с. 4].

Чорнобильська поезія пройнята потужними мотивами лиха, смертельної загрози, тривоги. У цьому сенсі назви віршів «Пересторога» і «Плач» Р. Барадуліна, «Весна нашої тривоги» А. Валюгіна, «Біда прийшла...» У. Паулова, «Тепер стережіться» М. Танка символічні. В основі віршів Р. Барадуліна часто лежить зіткнення образів і слів, що розкриває драматизм нашої долі та буття. Наприклад, у вірші «Нові свята» протиставляються давні білоруські імена та назви радіоактивних елементів. Поет малює Білорусь у терновому й полиновому вінку, показує її мученицею, заручницею нещастя, засудженою на смертні випробування:

*Чи в радіоактивному пилу
Задуться наші пісні,
Наші казочки? [28, с. 32]*

Одним із тих, чий рідні місця були посипані отруйним попелом, є Віктор Стрижак. Він автор віршів про рідну землю, зруйновану Чорнобилем. Митець близько до серця сприймав людське горе. Чорнобильське явище налякало чутливе серце:

*Дивлюся на хрест:
Смерть йде за нами... [28, с. 34]*

У поезії «Народження болю» він створює образ хижого чорного птаха – союзника смерті:

*А душі людей порожні,
Усе поволі зникне.*

Птах руйнує життя, душить –

Сіє чорний біль [28, с. 38].

Щодо відображення чорнобильської теми в драматургії, то в 2017 році на мистецькому фестивалі в Кропивницькому була представлена вистава «Баба Пріся або на початку і наприкінці часів», автором якої є відомий сучасний драматург – Павло Ар'є. Ця тема для автора дуже близька, тому що його мати була лікарем під час аварії. Розповідь про долю людей відбувається на прикладі сім'ї, яка живе за 30 км від Чорнобиля. Боротьба за виживання підкреслює чистоту характерів в екстремальних умовах і показує глядачам, як сильно можна любити і як люто ненавидіти. Баба Пріся у виконанні незрівнянної Олени Галл-Савальської – надзвичайно сильна жінка. Вона пройшла війну, пережила Голодомор і знає життя так, як ніхто з її родини. Баба Пріся – жінка, яка, як рішучий звір, здатна як на страшні речі, так і на величезні жертви.

Хочемо звернути увагу на журналістські твори, які були створені в 2000 році, адже можна сказати, що саме тоді Україна утвердилася як держава. Наприклад, у книзі «Біль і тривога Чорнобиля» (2006) за редакцією Я. Сазонова – це колективні спогади про історії тих, хто вижив усупереч усьому. Про це свідчать автори, які були свідками, ліквідаторами аварії.

Автор «Пристрасті за Чорнобилем» В. Губарєв у 2011 році опублікував книгу, яка була написана на основі спогадів та особистих роздумів тих, хто у 1986 році пов'язав свою долю з боротьбою з наслідками аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Лікарі, фізики, вчені-ядерники – усі намагаються пояснити, чому це сталося і що вони зробили. Книга насичена багатьма фактами, думками й теоріями, які дозволяють читачеві скласти уявлення про ці події [47, с. 65].

Розгорнутий журналістський репортаж українського оператора Сергія Трохима «1986. Чорнобильські хроніки» розповідає історію трагедії з місця подій. Як все відбувалося насправді, протистояння цензурі, розповіді членів знімальної групи та опис настроїв, що панували в той час. У книзі

розповідається про багато деталей зйомок фільму з місця подій, про ризик, на який йшли журналісти та оператори, щоб отримати вдалий кадр, про ліквідаторів аварії.

Іноді зображення, які вражають, можуть дати набагато більше, ніж просто слова. Люди зчитують інформацію на картинці, виходячи з власного досвіду, почуттів та переконань. Іноді вони вважають за краще дивитися на фотографії, ніж читати довгі тексти про збитки, завдані страшною аварією. Таким чином, фотокниги журналістів роблять важливий внесок у репрезентацію образу чорнобильської трагедії. Наприклад, фотокнига «Пропусти Чорнобиль крізь серце» Михайла Загреби, відомого й талановитого фотожурналіста. Вона показує зруйновану країну з абсолютно нового, нетипового для того часу ракурсу. Чорнобиль – це не лише техногенна катастрофа, а насамперед культурно-мистецька. Після цього Поліський край як осередок багатой духовної та матеріальної культури для наших нащадків був забутий і більше не згадувався [32, с. 127].

У фотоальбомі «Ляльки Чорнобиля» київського фотографа Антона Бородавки представлено 145 унікальних чорно-білих світлин, які яскраво фіксують усе, що відбувалося в Чорнобильській зоні в той час. Автор альбому – Олександр Анісімов, відомий історик та журналіст, який вже 15 років займається дослідженням трагедії [23, с. 211].

Отже, тема чорнобильської катастрофи в українській та світовій літературі представлена великою кількістю творів, у яких здебільшого розповідається про справжній перебіг подій і їхні наслідки. Письменники 1980-х років писали про аварію з психологізмом, звертали увагу на те, яким життя було до трагедії і яким після. Найвідомішими серед них є Олесь Гончар, Дмитро Павличко, Юрій Щербак, Іван Драч, Ліна Костенко та інші. На початку XXI століття трагедію Чорнобиля осмислюють переважно у царині епосу та лірики. Варто відзначити, що ця трагедія знайшла свій відгомін і в світовій літературі.

РОЗДІЛ 2. ЗОБРАЖЕННЯ ТЕХНОГЕННОЇ КАТАСТРОФИ ТА ЇЇ НАСЛІДКІВ У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

2.1. Чорнобильські мотиви в ліриці українських поетів

У новітньому літературно-критичному дискурсі Чорнобиль асоціюється з формуванням нової свідомості та нової української літератури – апокаліптичної, справді трагічної (модерної) та постапокаліптичної, між грою та апокаліпсисом, на межі між високою культурою та масовою (постмодерної). Обидва ці періоди буття української нації знайшли своє відображення в чорнобильських та постчорнобильських літературних текстах і залишаються недостатньо дослідженими. Автори, які писали і пишуть про Чорнобиль, прагнуть зробити текстовий прорив – дати повідомлення, яке веде до істини і відображає сучасну реальність. Ця істина стала одкровенням для українців наприкінці 20-го століття й має бути відома всім майбутнім поколінням.

Гіркі та похмурі твори «Дорога на Чорнобиль» Бориса Олійника та поема Леоніда Горлача «Зона», опублікована в 1987 році, поклала початок так званим «чорнобильським віршам». Характерною їхньою особливістю була динамічність і драматизм подій, надзвичайно емоційне ставлення до них ліричного суб'єкта. Особливо яскраво це простежується у творі «Зона» Л. Горлача. Реалістичне зображення зони супроводжується тут гіркотою, сповненою болю, описи страхів та душевних мук автора. Письменник не може змиритися з тим, що мільйони українців, у тому числі дітей, будуть страждати від наслідків недбалості та прорахованих дій групи осіб. Обурення оповідача переплітається з невпевненістю й тривогою за майбутні покоління співвітчизників, яким доведеться нести важкий тягар чорнобильської трагедії. Автор також шукає відповідь на питання про причини катастрофи, намагається вказати на конкретних людей, відповідальних за нещастя, але, незважаючи на це, почуття провини залишається в ньому. Митець хоче *«викричати болі за зону цю...»* [15, с. 21] і хоча ще благає *«О квітню злий, рокований*

мій квітню, від України горе відведи!» [15, с. 21], але вже бачимо реальне почуття гріха чи вини:

*лелека нам підпалить хату за те,
що тил наш лелечат скубе!...
О доле, не давай нам жити в славі,
коли не вмієм правду захистити! [15, с. 21]*

Не менш емоційний і не позбавлений пафосу вірш «Вибух» Світлани Йовенко. До речі, цей твір не хотіли друкувати декілька місяців через назву, адже за офіційними джерелами вибуху на атомній електростанції не було. Лейтмотивом цього дуже «психологічного» твору є проблема совісті та етики. Поетеса високо цінує мужність і відвагу тих, хто боровся із наслідками чорнобильської катастрофи, але її вірш – це ще й обвинувальний акт, спрямований на цинічних політиків і вчених-конформістів (*«наука вимагає жертв»*), які несуть значну відповідальності за трагедію:

*Для науки важлива лише мета.
І жертви... Чи не так, пане професоре?
Людей – в морг? Багато
Причин: відчай, туга...
На порозі ядерної зими
Чи дійшла до нас наука? [29, с. 45]*

Невпевненість у завтрашньому дні та страх авторки за виживання нації відображенні на сторінках твору, де вона описує літо 1988 року і зворушливий образ Києва *«без дітей»*.

У 1987 році побачила світ поема Бориса Олійника «Сім», яка стала важливою в розвитку чорнобильської поезії. Твір був написаний як данина пам'яті шістьом загиблим пожежникам, які брали участь у гасінні четвертого реактора на ЧАЕС, та Володимиру Шевченку – українському режисеру одного з перших фільмів, присвячених ядерній катастрофі, який загинув внаслідок опромінення:

*ВІКТОРУ КІБЕНКУ
МИКОЛІ ВАЩУКУ*

*ВАСИЛЮ ІГНАТЕНКУ
МИКОЛІ ТИТЕНКУ
ВОЛОДИМИРУ ТИЩУРІ
ВОЛОДИМИРУ ПРАВИКУ
(Мов з козацького реєстру,
Чи не правда?)...
І всі шестеро – пожежники,
Тільки сьомий,
ВОЛОДИМИР ШЕВЧЕНКО, –
Кінорежисер...
Де ви тепер,
Матерів своїх діти,
Колисаєте сон?
...Вдарило в очі світло,
Ясніше тисячі сонць [49, с. 68].*

Одна із двох знімальних груп, якій вдалося потрапити в заборонену зону біля чорнобильського реактора у травні 1986 року, була на чолі з досвідченим режисером Володимиром Шевченком. Лідером другої команди був українець Роллан Сергієнко, автор документального фільму «Дзвін Чорнобиля». Сцени фільму Сергієнка були зняті з 28 травня по 26 червня та на початку вересня 1986 року. В. Шевченко підготував жахливий репортаж із місця катастрофи під назвою «Чорнобиль – хроніка важких тижнів». Директор перебував у самому центрі подій на ЧАЕС і протягом наступних місяців працював в умовах значно підвищеної радіоактивності, наражаючи своє життя на смертельну небезпеку. Фільми обох авторів вміщують сцени, зняті безпосередньо поблизу зруйнованого реактора, зони евакуації та численні інтерв'ю з демонтажниками, науковцями та переселенцями. Шевченко помер всього через місяць після прем'єри свого фільму в 1987 році в результаті променевої хвороби. Члени його команди перебували на тривалому стаціонарному лікуванні. В обох випадках образи фільму зосереджені на людському аспекті, а їхньою домінантою є емоційний контакт

з глядачем. Ці документальні фільми були піддані цензурі і значно скорочені перед тим, як їх побачили глядачі в СРСР [65, с. 145].

Щодо твору «Сім», то число має тут символічне значення, оскільки це надає поемі старозавітного та міфологічного статусу. Письменник підійшов до проблеми нестандартно, зробивши глибокий аналіз причини трагедії та її значення для нашої цивілізації. Це також є спробою зазирнути в глибини людської природи – її амбіцій, мрій і страхів.

Для автора вибух на ЧАЕС був останнім попередженням людству – бездумний, жорстокий, аморальний. Можна навіть простежити дивовижну залежність: чим вищий рівень розвитку цивілізації, тим більша зневага до духовних цінностей:

*Та хто ж вам видав дозвіл, волохатим,
Що ледве злізли із дерев на твердь,
Лапищами терзатъ невинний атом
І, в зраненому, розбудити смерть?![49, с. 76]*

Песимістичний образ земної цивілізації і зло, що таїться в ній, уособлюється у творі символічною фігурою чорного Крука (у фольклорі та міфології зазвичай зображується як провісник смерті), що сповіщає про прийдешній апокаліпсис і занепад людського роду. Олійнику вдається помістити Чорнобиль у значно ширший, загальнолюдський контекст, в якому технократичне мислення й відсутність етики завжди прирікає людину на знищення:

*Куди ж ти дививсь, коли діти твоєї надії,
Руйнуючи спокій іще праслов'янських пластів,
Заклали реактор, як міну повільної дії,
Під саму колиску твоїх однокровних братів!
Та є ще страшніше, ніж вибух ракети нещадний,
Коли без удару, нечутно, немов з-під поли,
Повзтимуть крізь тебе у жили невинних нащадків
Зловісні потоки з отруєної золи
Кульгавих реакторів, ще не доношених вченим, —*

*Нездарних калік, що покvapно пішли в серіал,
Вони прогризають наскрізно бетон і метал
Ножем променевим і вирок підписують генам [49, с. 87].*

Поема побудована на діалозі-дискусії між Круком та Автором (поет). Під час розмови з'являється основна думка твору. Водночас Крук є двійником ліричного героя, тобто збірним образом усього людства:

*Я – з'ява страшніша. Я – з кості твоєї
І шкіри.
Колись величавсь песимізмом і вельми
Цинивсь,
Так ти ж мене зраджував стільки, що,
втративши віру,
Я з жовчю злигався. І маєш нащадка –
Цинізм [49, с. 90].*

На відміну від Івана Драча, Борис Олійник виправдовує партію, поєднує цінності нації й комуністичну догму. Також він виправдовує радянську владу шляхом «розподілу» провини між капіталістичними країнами та СРСР:

*Нещадний однаково атом
Що в них над Гудзоном,
що в нас над билинним Дніпром!
Однаково ділиться він до межі рокової.
Чи відаєш ти, що за нею гряде з пелени,
Коли над планетою виросте гриб сатани,
Посіяний сліпо з твоєї гордині людської?! [49, с. 92]*

У свою чергу в поемі «Крик Чорнобиля» Олійник подає пронизливий і водночас захоплюючий образ забрудненої землі, де тільки «у цих лісах безборонно гасаять вовки, наче рейнджери» [48, с. 34] і де «заблоковану зону обходить здаля навіть дощ» [48, с. 35]. Однак, твір – це перш за все звинувачення людської байдужості перед лицем чорнобильської катастрофи й суше ставлення сучасників до не таких вже й далеких подій. Поет закінчує вірш словами «ми посвідчимо вашу байдужість на Страшнім Суді!» [48, с. 37]

Своєрідне місце у постчорнобильській творчості посідає поема Івана Драча «Чорнобильська мадонна», написана до першої річниці ядерної катастрофи (1987 р.). Це праця, де вперше застосовано такий всебічний і глибокий аналіз ядерної трагедії в Україні. Неодноразово звертаючись до біблійних прикладів, поет створив надзвичайно емоційну атмосферу, на тлі якої змалював долю Чорнобильської Мадонни, а через неї – шлях української жінки від найстрашніших подій в історії нації до Чорнобиля [58, с. 173].

Посилаючись на літературну традицію, представлену, зокрема, Тарасом Шевченком, І. Драч у своєму творі, присвяченому Богородиці, як і письменники попередніх поколінь звертається до Божої Матері за допомогою в ці важкі для народу й сповнені болю хвилини, шукаючи в неї розради й прощення. Адже катастрофа показала цілу низку проблем і хвороб, які руйнують людську душу не менше, ніж радіація – людське тіло. Особливе місце припадає на Чорнобильську Мадонну. Вона несе тягар людських гріхів, помилок і страждань, взявши на себе всю планету, як хвору дитину. Це порівняння ще повніше передає біль і безпорадність матері перед обличчям величезної трагедії [60, с. 30].

Поема побудована із 25 частин, об'єднаних однією думкою – Катастрофою, а також її причинами й наслідками. Іван Драч не описує сам вибух на електростанції, а тільки зображує наслідки крізь материнське горе. Радіація в цьому творі подана через образ Солов'я-Розбійника:

*В Прип'яті порожній Соловей-Розбійник,
Як вибійник ночі, сам-один живе [...].
Його ловить армія й лисі академіки,
І японські роботи і япономать,
Всі стратеги й тактики у вогні полеміки
В саркофаг намірились Солов'я впіймать.
Альфа, бета з гамою – невидимі промені,
І він теж невидимий – Лисий Соловей...[22, с. 50]*

Митець зображує справжній суд над шістьма особами, які були винні в трагедії. До речі, трьох із них все-таки визнали їх причетними. Це Дятлов,

Брюханов і Фомін. Проте Іван Драч бачить ще одного винного – це влада. Він порівнює чиновників, партійних діячів із царем Іродом:

*Ні! Ти зориш на нас з висоти,
Науки длань над нами розпростерши.
Все зекономив? Совість!? Честь!? ...
... Длань керівну над нами розпростерши,
Так, ти вгадав, знак Виродження – Ти,
А не Відродження, такий підлотний вирід... [22, с. 58]*

Для автора Чорнобиль – це також приклад безглуздої (і заздалегідь приреченої) боротьби людини проти природи, матері-природи. Це також результат заперечення Бога, відсутності моралі й почуття відповідальності в пересічної радянської людини. Наслідком цього стала чорнобильська трагедія, яка так сильно вплинула на українську спільноту (загибель рятувальників, хвороби дітей, біль і трагедії матерів). І це для них виявилось не тільки покаранням, але й формою покаяння за попередні дії чи бездіяльність. Однак письменник висловлює переконання, що Чорнобиль може стати шансом на порятунок для людської цивілізації, якщо в ній є хоча б «крапля совісті є ще на денці?» [22, с. 54] Це також може бути своєрідною пам'яткою для сучасників, що тим самим допоможе запобігти подібній трагедії в майбутньому [61, с. 138].

Якщо порівнювати Драча та Олійника, то варто сказати про те, що Іван у своїх віршах намагається розкаятися, а Борис – виправдатися: не знімає провини з радянської влади, але поширює її на інші країни світу.

Унікальне поєднання ліризму та лаконічного поетичного викладу характеризує вірш Миколи Луківа «Біль і пам'ять». Автор ділиться думками з читачами, розкриває свою душу, ніби шукає очищення. З іншого боку, це твір про наших сучасників. Аварія на Чорнобильській АЕС стала для поета приводом розповісти про тривоги, турботи і страждання, які турбують нинішніх мешканців землі:

*Допоки не сталось біди,
Допоки річки були чисті,*

*Не вміли повітря і води
В селі цінувати і в місті.
В минуле нема вороття.
Чорнобиль в страшній круговерті
Потвердив: ціна їм – життя
Всього, що живе на планеті [41, с. 330].*

Пронизливий образ чорнобильської трагедії можна знайти також у численних творах Івана Гнатюка («Неспокій», «Дзвони», «Судний час» тощо). У вірші «Неспокій» поет показує глибоку і болючу рану, яку завдав Чорнобиль у 1986 році народу України, Білорусі та іншим. Читачам передається песимізм і глибока тривога, яка не покидає героїв з моменту ядерної катастрофи, що водночас підкреслює сильну ідентифікацію автора зі своєю батьківщиною, з рідною землею.

У такому ж похмурому настрої написаний інший вірш Гнатюка «Новий календар», де автор висловлює свій розпач із приводу ядерної катастрофи. Настирливе відчуття самотності ліричного суб'єкта впливає також із його внутрішнього переконання, що перебіг подій вже не можна повернути назад, оскільки це справедливе покарання за людську помилку та пиху. Вибух на Чорнобильській АЕС – це також ще одна, але водночас найстрашніша рана, нанесена Батьківщині поета:

*Ти була приречена, як здобич,
Ти лише тривогою жила
І збирала вісті про Чорнобиль,
як жебрачка крихти зі стола [43, 382].*

Зіткнувшись з такою величезною трагедією, як чорнобильська ядерна катастрофа, і з такими непередбачуваними наслідками, українське суспільство почало все більше звертатися до Бога, вбачаючи в ньому порятунок від «радіоактивного зла», що охопило їхню Батьківщину. Разом з тим, люди шукали відповіді на свої питання про сенс життя. Ці настрої та соціальні страхи знайшли своє вираження у творчості українських письменників, багато з яких належали до славнозвісного покоління 1960-х

років. Іван Гнатюк сприйняв катастрофу як подію масштабу кінця світу. У своєму вірші «Судний час» автор стверджує, що Чорнобиль «як гнів Божий» спровокував у беззахисному суспільстві невпевненість у завтрашньому дні, страх перед невідомістю. У цій роботі з'являються образи ядерної катастрофи у поєднанні з видіннями апокаліпсису:

І світ потрапив

У немилість страшиного атома.

Аміль.

Страшиного атома, як звіра,

Чорнобиль випустив у світ [43, с. 382].

Однак поет закінчує свій твір оптимістичним повідомленням про те, що любов здатна подолати будь-які страждання.

Чорнобильську тему також можна побачити в роботах письменниці і поетеси Ліни Костенко, яка часто звертається до тем на межі етики та філософії цінностей. У віршах, зібраних у збірці «Вибрані твори», катастрофа символізує величезні руйнування, яких завдала тоталітарна ідеологія українській нації та кожній людині окремо. Авторка пише, що «духовний Чорнобиль» розпочався задовго до техногенної катастрофи [37]. Усього за кілька років до трагедії Ліна Костенко опублікувала поему «Страшний калейдоскоп», яка уже після вибуху на ЧАЕС була сприйнята громадськістю як апокаліптичне пророцтво цієї події. У ній авторка змалювала катастрофу, що повинна була принести тотальне знищення людства:

Страшний калейдоскоп:

в цю мить десь хтось загинув.

В цю мить. В цю саму мить. У кожену із хвилин.

Розбився корабель. Горять Галапагоси.

І сходить над Дніпром гірка зоря-полин.

Десь вибух. Десь вулкан. Руйновище. Загида.

Хтось цілється. Хтось впає.

Хтось просить: – Не стріляй! [33, 146]

У вірші «Дозиметром не виміряєш дози...» є натяк на Чорнобиль, а саме через дозиметр, який використовують як прилад для вимірювання:

*Дозиметром не виміряєш дози
Тотального спустошення душі.
Історія лягає під бульдозери,
Сучасний світ штампує фетиші [33, с. 178].*

Ліна Костенко ставить болюче питання, чому нещастя впало саме на Україну, а не на тих «негідників, людоджерів», які збудували електростанцію на українській землі:

*Якщо «наука потребує жертв»,
чому ж не вас вона перековтала?! [33, с. 198]*

Авторка продовжує представляти похмуре бачення постапокаліптичної країни, де «забруднили ліси і засмітили землю», через що перестануть народжуватися нові покоління:

*Кричали «біс», тишались зробленим
Прогрес любили над усе.
Летить лелека над Чорнобилем
нікому діток не несе [33, с. 208].*

Слова Ліни Костенко свідчать про небайдужість до майбутнього народу, чий матері роблять аборти через страх перед народження дитини-інваліда. Символічним до цієї трагічної ситуації є зникнення лелек над Чорнобилем, які люблять гніздитися посеред людських скупчень, де обробляється земля [59, с. 55]. Але після забруднення земля ніколи не відновиться повністю, саме тому лелеки стали символом трагедії, а їх зображення почали розміщувати на плакатах, листівках, печатках на пам'ять про катастрофу [36, с. 151].

У вірші «Загидили ліси і землю занедбали» засуджується сама трагедія, а також те, де була збудована атомна станція:

*Поставили АЕС в верхів'ї трьох річок.
То хто ж ви є, злочинці, канібали?! [33, с. 295]*

Яскравими образами є «чорний дзвін» і «яничари», які яскраво символізують трагедію. У кінці вірша авторка використовує алюзію на слова

Тараса Григоровича Шевченка і робить висновок про те, що ніхто з наступного покоління не пробачить цієї трагедії [10, с. 246]:

*І мертві, і живі, і ненароджені
нікого з вас довіку не простять!* [33, с. 334]

У творах Ліни Костенко, присвячених сучасному виміру катастрофи, зловісний морок зруйнованого реактора досі домінує в повсякденному житті українців, як символ минулої, але міцної трагедії, глибоко вкоріненої в нашу дійсність: *«Той чорний реактор – і пекло, і трон»* [33, с. 400].

Серед багатьох українських митців, які особливо потужно зазнали у своєму житті різних наслідків чорнобильської катастрофи, є публіцистка, перекладачка і поетеса Любов Сирота. Вона є авторкою численних літературних творів, виданих як в Україні, так і за її межами в багатьох періодичних виданнях, альманахах, колективних виданнях, а також авторських поетичних книжках. Основна тема більшості її робіт від 1986 року присвячена чорнобильській ядерній катастрофі та її наслідкам.

Перша збірка поезій, яка отримала назву «Ноша», вийшла друком у 1990 році й складається з творів, у яких поетеса хотіла висловити весь свій біль і гнів із приводу наслідків, яких вона зазнала від рук смертоносного атома, і особливо від тих, хто винен у тому, що вона стала жертвою ядерної зброї. Відсутність моральних норм дозволила цій трагедії статися. Її твори також є формою вшанування пам'яті про минулі події та близьких людей, а також мешканців Прип'яті, ліквідаторам і всім постраждалим від вибуху.

Авторка дає жорстку й однозначну відповідь усім тим, хто з такою легкістю виносять судження й намагаються применшити масштаби атомної трагедії:

*З брехливими цифрами,
з підлими думками
ми не змиримося,
хоч скільки тавруйте!
Не побажаємо – і не пропонуйте! –
світ споглядати крізь окуляри бюрократа!* [8, с. 63]

Протистояння брехні, що накопичилася навколо чорнобильської трагедії, спроби її заперечення та приховування фактів особливо яскраво простежуються у вірші «Радіофобія». Любов Сирота хоче протистояти щодо поширеного міфу, вигаданого радянською владою, радіофобії:

*Чи тільки це – боязнь радіації?
Можливо, більше – страх перед війнами?
Можливо, це - боязнь зради,
боягузтва, тупості й беззаконня!!!
Час прийшов, нарешті, розібратися,
Що ж таке радіофобія?
Це – коли не вміють змиритися
люди, пройшовши через драму Чорнобиля,
з правдою, дозованою міністрами
(«Рівно ось стільки сьогодні ковтніть!») [8, с. 64]*

У своєму вірші «Не зареєстрували», присвяченому всім постраждалим від ядерної катастрофи, поетеса зізнається, що чорнобильцям було б легше покинути цей світ, якби вони знали, що їхня жертва допоможе уникнути подібних аварій у майбутньому. На жаль, неетична поведінка багатьох людей, серед яких «авторитети», що мають значний вплив на майбутнє долі нашої планети, проявляється також у нечесному підході до кількості жертв чорнобильської катастрофи, змушує сумніватися в тому, що людство зробить висновки і зміниться. У вірші зроблено драматичне попередження від авторки:

*Але нас ніхто не змусить мовчати!
І навіть після смерті,
з наших могил
ми будемо звертатися до вашої совісті
щоб Земля
не перетворити її на саркофаг! [8, с. 65]*

Твори Сироти – це не лише свідчення про те, що минуло, це про трагедію багатьох поколінь українців та екологічну катастрофу держави, а також заклик до відбудови сучасного світу, до морального оновлення нації. Із

літературного доробку поетеси впливає надія на те, що чорнобильська трагедія може сприяти духовному відродженню людства за умови, що вона буде сприйнята в християнському дусі істини [13, с. 120].

Ще одна поетеса, у якої основна тема віршів чорнобильська трагедія, є Оксана Забужко (поезії «Прип'ять. Натюрморт», «Диптих 1986 року»). У творах не тільки біль за наслідки катастрофи, а усвідомлення саме жінкою всієї безглуздості з відчуттям кінця:

*І я схотіла знати: пощо мені вділено розум,
О нащо мені смертній такого тяжкого хреста?
Як космічно, принизливо, тихо за цією межею [16, с. 4].*

У вірші «Тим, що пішли» авторка зазначає про попередні покоління письменників та поетів. Вона використала метафору «обезгорлені голоси», якою мала на увазі те, що митцям забороняли говорити про цю катастрофу, висловлювати свої думки, позиції. Проте сама авторка вважає, що кожен поет або письменник повинен говорити, адже це його призначення:

*Твоє тривожне ремесло –
Не біль, не кровоплин сумління,
А здатність в слово, як в число,
Вписати ціле покоління [16, с. 5].*

Отже, вплив чорнобильської катастрофи на українське суспільство, на культуру був величезним, навіть революційним. Українські письменники намагалися показати світу велику національну трагедію, протистояли лицемірству влади та маніпуляціям радянських ЗМІ. Вони виступили із закликом до пробудження, взяли участь у процесі відродження свідомості та протидії радянзації. В українській літературі Чорнобиль функціонує як символ нещастя, як в глобальному сенсі, так і в національному контексті, де він став початком Пробудження, героїчного протесту й успішної спроби самовизначення ідентичності української нації, її духовного відродження.

2.2. Чорнобильська тема в прозі

Чорнобильська трагедія була широко представлена не тільки в поезії, але й у прозі. Багато митців одразу ж після аварії почали писати про це. У 1980-х – 1990-х років українські письменники, розглядаючи аварію на ЧАЕС у більш широкому контексті, зазначали, що її причини також були зумовлені аморальною ідеологією комунізму, яка в серцях і свідомості людей створила так званий духовний Чорнобиль. Духовний Чорнобиль, як результат кількасотлітньої денаціоналізації українців (спочатку в системі царської русифікації, а потім тоталітарної машини радянських переслідувань), ототожнювався з геноцидом, вчиненим над українською культурою, неминучим наслідком якого стало знищення національного духу українців.

Із творів українських письменників почала проглядатися тривога за майбутнє нації, за долю наступних поколінь, які пройдуть крізь шрами ядерної трагедії. Ірина Мироненко написала про «невидимі жертви нації», які є наслідком безвідповідальності та безсоромного ставлення науковців до законів природи [39, с. 234].

Для Євгена Гуцала Чорнобиль є синонімом ситуації, у якій опинилася українська культура наприкінці 20-го століття, особливо українська мова, піддана тривалій русифікації та ідеологічній дисципліні. Поет опублікував цикл віршів, присвячених 800-річчю міста Чорнобиля. Квінтесенцією цих роздумів є використаний поетом термін *«крематорій нації – Чорнобиль»*, який також містить вказівку на моральний занепад людини у світі цінностей, деградованих під впливом ідеології [35, с. 142].

Вплив на повсякденне життя людей катастрофи – це є головною темою новели Євгена Гуцало *«Радіація»*. Головна героїня твору – літня жінка, біженка з окупованого Криму, яка забруднена зона навколо Чорнобильської АЕС – відхиляється власним сином, який, побоюючись *«заразитися»* радіацією, не дозволяє старенькій матері залишитися в його будинку з дітьми. Гуцало підхопив мотив матері, відкинутої сім'єю та близькими, який

вже встиг раніше були широко представлені в українській літературі (напр. М. Хвильовий, В. Стефаник), але першим його пов'язав Є. Гуцало з чорнобильським питанням [45, с. 33].

Також митець укладає збірку «Діти Чорнобиля» («Скажений чорнобильський собака», «Чорнобильська дівчина Калина», «Плач у мороку ночі», «Рудня», «Зозуля», «Дитя від стронцію», «Різдвяне оповідання»), де розповідає про життя дітей, яке зіпсоване цією трагедією.

Наприклад, в оповіданні «Дитя від стронцію» показано досить непросту ситуацію. Удова Ганна Василівна вагітна від свого чоловіка, який загинув на Чорнобильській АЕС, а його молодша сестра Мар'яна дуже щаслива від звістки про дитину. Вона піклується про Ганну, готує їй тощо. Дівчинка мріє про племінника, уявляє його таким же сильним і сміливим, як і брат. Проте невдовзі Мар'янка дізнається, що жінка зробила аборт, і це стає для неї великим ударом. Вона вважає це зрадою, відсторонюється від людей і спілкується з їжачком. Дівчина обіцяє йому, що народить хлопчика, який буде схожий на її брата Василя. Тому цей твір демонструє читачеві надію на майбутнє й незнищенність не тільки роду, а й усього життя на планеті. Автор показує й те, що дитина не може сприйняти всерйоз те, що відбувається й через це закривається від людей [6, с. 102].

Варто виділити ще один твір під назвою «Різдвяне оповідання». У ньому розповідається про життя маленької Катрі, яке сповнене одним негативом: померли батьки від радіації, хвора подруга, яка перебувала під час вибуху в Прип'яті. Тому для дівчинки все життя покрите чорним мороком. Яскравим моментом є те, що дівчинка вже готує речі на випадок смерті, тобто вона не вірить у щось добре та світле. Маленька героїня теж відгороджується від людей, вона хоче бачити у своїй хаті білку, лося, півня, лиса. Проте в оповіданні є світлий образ тітки Онисі. Вона хоче хоча б трішки розрадити маленьку дівчинку, читає їй казки, співає різдвяні пісні, розповідає історії про Ісуса Христа, знайомить із звичаями й традиціями.

Отже, Євген Гуцало у своїх творах показує, як вплинула ця катастрофа на життя людей, зокрема дітей. І він закликає до того, щоб берегти ніжну дитячу душу.

Хочемо виділити ще один прозовий твір українського письменника Сергія Плохія «Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи». Він описує Чорнобиль як величезну трагедію, важку психологічну травму та економічну катастрофу. Автор розкритикував те, як будували атомну станцію, адже використовували дешеві реактори. Сергій Плохій нашоує читачів на те, що ця трагедія була тільки питанням часу, адже мінікатастрофа вже була. Митець має на увазі Ленінградську станцію, яка схожа на Чорнобильську, проте мала не такі страшні наслідки. Тому нова катастрофа була неминучою, проте реакція на неї стала запізнілою. Сергій Плохій вважає: трагедія стала одним із моментів пробудження народу України. Він також підкреслює, що це своєрідне попередження не тільки для нашої Батьківщини, але й усього світу [21, с. 256].

У художньо-документальному романі «Я бачив» Володимира Шовкошитного поєднуються розповіді очевидців, доля ліквідаторів та інших людей, зазначає про наслідки після такої масштабної катастрофи, а також говорить про можливість жити на забруднених територіях. Цю книгу автор створював понад тридцять років. Також він засуджує тих, хто будував цю станцію, наводить у приклад Японію, де реактор витримав і землетрус, і цунамі. Проте Володимир Шовкошитний хвалить людей, які боролися із наслідками вибуху.

Журналіст і письменник, ліквідатор катастрофи Гусєв Олег Петрович написав дві повісті «Чорнобиль, біль наш довічний» і «Віч-на-віч із Чорнобилем-86 і Закарпаттям-98». У першій розповідається про трагедію, про успіхи ліквідаторів у боротьбі з наслідками, також подано багато нових свідчень і спогадів людей. Автор дуже яскраво зобразив події, ще й поставив під питання існування цієї атомної станції. У другій повісті продовжує

розповідати про те, як змінилося життя людей після вибуху, подає цікаві й нові факти, список прізвищ, фотознімки з місця подій [64, с. 368].

Роман українського письменника й політичного діяча Володимира Яворівського «Марія з полином у кінці століття» (1988) – один із шедеврів, у якому розглядається проблема провини й покарання. Автор акцентує увагу на таких психологічних наслідках трагедії, як страх перед невидимою загрозою, відчуття безпорадності або апатії перед обличчям втрати близьких родичів. Його цікавить внутрішній душевний стан тих, хто зіткнувся з багатогранними наслідками катастрофи. Ядерний вибух зображено на тлі пересічної української родини Мировичів, але не менш важливим для письменника було показати вплив катастрофи на всіх мешканців України. Хоча роман є спробою художнього підходу до проблеми, проте він містить багато фактичного матеріалу, оскільки автор звертався до реальних подій, таких як вибух, рятувальна операція, евакуація населення із забрудненої території. Портрети головних героїв роману також нагадують реальних людей, пов'язаних із чорнобильською катастрофою (А. Александров, В. Брюханов), хоча сам автор у передмові обумовив, що всі персонажі повністю вигадані.

Яворівський використав у романі дуже яскраві описи (наприклад, вибух четвертого блоку на електростанції), що збуджують уяву читача. Однак, здебільшого у творі переважають настрої песимізму та сумнівів. Мешканці території навколо електростанції були змушені покинути рідні міста, а земля, яка була годувальницею для багатьох поколінь, назавжди забруднилася радіоактивністю й стала так званою зоною відчуження навколо Чорнобильської АЕС. Одним із центральних і найяскравіших персонажів твору є старша жінка родини Мировичів – Марія, яка зображена як символ усіх матерів, чії діти загинули або страждають унаслідок вибуху реактора [11, с. 44].

Вона з тих жінок, на плечі яких лягає тягар хліборобської праці, турбота про добробут сім'ї та здоров'я її членів. Цілком імовірно, що фігура Марії є свідомим посилом автора до «Чорнобильської Мадонни» І. Драча. Син Марії, Микола Минович, загинув під час вибуху на електростанції і назавжди похований у чорнобильському «саркофазі». Жінка похилого віку із сім'ї Мировичів, як і багато інших старих людей, переселених з чорнобильської зони, не хоче залишати рідну землю, *«могили предків»*. Вона не розуміє, що таке іонізуюче випромінювання. *«Як я можу все це залишити? Кому? Німець прийшов під час війни, скільки страху було – палили, вішали, розстрілювали, а земля залишалася нашою»* [70, с. 189]. Тому головна героїня вирішує таємно повернутися в зону. Марія живе ніби в розірваному світі. При цьому найголовнішим для неї залишається добробут і щастя дітей, які залишилися живими, яким вона наказує рятуватися від радіації. Трагічна доля роду Мировичів – правдива картина ситуації, у якій опинилися тисячі родин після катастрофи. Адже змушені покинути рідні домівки, були розсіяні по всьому Радянському Союзу [9, с. 110].

Чорнобильський вибух Яворівський також зображує як результат низьких моральних стандартів суспільства: гонитва за грошима, задоволеннями і особливо, що характерно для радянських умов, відсутність будь-якого почуття відповідальності. І хоча основну провину за катастрофу письменник покладає на персонал електростанції, особливо на її деморалізованого директора, проте він чітко показує, що етична деградація відбувається як на рівні сім'ї, так і на рівні (професійної) групи, а також суспільства в цілому [69, с. 289].

Творчий доробок С. Йовенко певною мірою присвячений трагедії. У творах письменниці про Чорнобиль інтер'єр підпорядковується вираженню стану відчуження людини від світу. Усі герої повісті «Жінка у зоні» живуть у бараках або гуртожитках – тимчасових житлах. У підтексті їх описів створюється враження тимчасовості життя в зоні. Життя в тісних, *«як комірчина купе»*, кімнатах нагадує рух у *«поїзді, що йде в нікуди»*. У повісті не

подано опису жодної кімнати в цілому, зауважено лише деталі – стіл, ліжко, спільний санвузол і душ. Герої відчувають кінець свого життя і не бажають витратити час на влаштування домашнього вогнища. У зоні життя позбавлене тих рис, що характеризують хазяїна. У кімнаті є тільки найнеобхідніше, але і воно безлике, бо не встигає зжитися зі своїм хазяїном. Своєрідним символом колишнього життя і сімейного добробуту є образ-деталь світильник-лілея, що його знайшла Інна на руїнах будинку своєї знайомої. Вона вагається, взяти чи не взяти його, і справа не в тому, що він забруднений радіацією; Інна розуміє – цим минулого не повернеш, а світильник буде лише болісним нагадуванням про інші часи [24, с. 163].

Творчість шістдесятників була першою реакцією на чорнобильську катастрофу в умовах ще режимної радянської держави. Із появою молодих митців, так званих постмодерністів, відбуваються подальші трансформації в розвитку української літератури.

Поет і прозаїк Юрій Андрухович, співзасновник (разом з Олександром Ірванцем та Віктором Небораком) першого «постмодерністського» і «карнавального» літературного угруповання «Бу-Ба-Бу» в есе «Чорнобиль, мафія і я» повертається спогадами до подій 26 квітня 1986 року в Україні. *«Бо вже в перші дні травня багато хто з нас відчув близьку присутність смерті – невидимої і нечутної смерті, смерті на підйомі, яка причаїлася в садах, у квітах, у воді і повітрі, в оселях, в інтер'єрах людських тіл»*. Втім, для письменника чорнобильські спогади є лише приводом для власного аналізу сучасної України. Андрухович висловив переконання, що хоча вибух на ЧАЕС і прискорив розпад СРСР (не пророкований кінець світу, а кінець імперії), але глибинні проблеми його батьківщини, а саме: корупція, алкоголізм, беззаконня або горезвісна українська мафія, яку автор вважає *«наступною за значимістю і видимістю негативною складовою після Чорнобиля»* [14, с. 6], заважають її громадянам повною мірою скуштувати плоди незалежності.

Навіть більше: нинішня українська дійсність – це, на думку Андруховича, такий собі сучасний маленький Чорнобиль, видимий, у

певному сенсі, неозброєним оком. *«Повсюдна люмпенізація всього й вся: дешева російська музика, індустріальний дух, спалахи холери і жорстокість»* [55]. І знову автор ставить ключове питання: після Чорнобиля – чи є поезія взагалі? Чи можливо це? Попри ці гіркі спостереження, прозаїк бачить горезвісне *«світло в кінці тунелю»* і, як митець, ставить собі за обов'язок *«писати добре»*, бо після Чорнобиля поезія не стільки можлива, скільки необхідна: *«Роль письменника не змінюється навіть у люмпенізованому суспільстві, де немає місця ідеям, бо панують інстинкти. Роль письменника ніколи не змінюється»* [55].

Наприкінці 20-го століття з'явилися й інші способи розповісти чорнобильську історію. Український письменник, колишній учасник ліквідації наслідків аварії Сергій Мирний зобразив її у своєму документально-комічному романі *«Жива сила»*. Чорнобильські казки карнавалізували ядерну тему. Автор іронізує над пафосом, із яким зазвичай подавалися події в 30-кілометровій зоні, і представляє чорнобильський світ, сповнений абсурду, насмішок, анекдотів і жартів. Це також більш оптимістичний погляд на цей трагічний момент української історії. Цікаву пропозицію висловив Євген Бруслиновський, письменник і журналіст, який у 1996 році видав збірку оповідань, а також збірку творів, що належать до різних літературних жанрів, укладених у вигляді відривного настінного календаря [62, с. 179].

Автор запропонував створити в Україні новий спосіб відліку часу – від дати вибуху на Чорнобильській АЕС. За словами Бруслиновського, 26 квітня 1986 року в Україні зупинився час і країна все ще перебуває у квітні 1986 року. Тому він пропонує рахувати дні поспіль, починаючи з 26 квітня, тобто 27, 28, 29 (наприклад, 1 січня 1996 року за новим літочисленням відповідає 3563 квітня 1986 року). Календар Бруслиновського вимірює середні дні життя українського населення. У такий спосіб автор вступає у своєрідну інтелектуальну гру з читачем, використовуючи іронію та гротеск, а часто навіть знуцання. У цілому робота являє собою досить серйозну картину

життя співгромадян, яке складається з їхніх щоденних драм, їхніх «повсякденних Чорнобилів» [26, с. 47].

«Чорнобиль атеїзму» – настільки поширений у радянському суспільстві, що поставив його на межу біологічного самознищення. Ще задовго до ядерної катастрофи в суспільстві відбувалося масове знищення людської совісті, про що згадує Євген Свєрстюк у своєму есе «Реконструкція Вавилонської вежі», де Чорнобиль символізує духовний занепад суспільства і держави. Літературний критик зазначає, що сучасному світу бракує моральної та духовної сили, яку може дати лише правда. Для українського народу такою правдою є історія його країни, яка протягом століть піддавалася жахливим злочинам, бездушному терору та нелюдським тоталітарним експериментам [42, с. 17].

Отже, трагедія Чорнобиля є однією із найпопулярніших тем в українській літературі зламу ХХ-ХХІ ст., тому яскраво представлена у поетичних та прозових жанрах. Митці прагнули детально й достовірно розповісти про причини, наслідки трагедії, про те, як склалося життя людей після трагедії, про ліквідаторів, про події зі слів очевидців. Письменники намагалися найточніше передати все про катастрофу. Також вони використовували різні образи-символи, щоб краще інтерпретувати цю трагедію в художній простір літератури.

2.2.1. Осмислення трагедії в художньо-документальній повісті В. Шовкошитного «Чорнобиль: Я бачив»

Український письменник, публіцист, громадський діяч, президент Всесоюзної, а потім Міжнародної організації «Союз Чорнобиля» Володимир Шовкошитний написав художньо-документальну повість «Чорнобиль: Я бачив». Книгу писав протягом 33 років. Цим вона унікальна. За увесь час уже встигла зникнути держава, яка мала б нести відповідальність за наслідки.

Повість автор присвятив свої синам Родіону й Георгію, донькам Світлані й Олесі, а також дружині Галині. Складається твір із трьох частин, кожна з яких поділяється на підрозділи. Також подано розділи «P.S.», «Замість епілога», «Тридцять років потому», «P.P.S.», «Новий Безпечний Конфаймент», «Старі міфи на новий лад».

У перші частині Володимир розповідає про свій кар'єрний шлях, про те, що його чорнобильська епопея розпочалася з березня 1978 року, коли його зарахували оператором хімічного цеху. Після цього подає похвилинну інформацію про вибух на станції. Митець роздумує на тим, чому ж сталася аварія. Адже всі говорили про те, що така трагедія може бути раз на 100 тисяч. Ось, що він пише і, крім цього, називає винних: *«Та і сам реактор типу РВПК – це реактор нашої убогості. Для його виготовлення не потрібно було будівництва нових заводів, усі складові частини робилися на діючих підприємствах, частенько оснащених станками ще в контрибуції, тому про якість говорити немає потреби, страшною а оспіваний в рішеннях компартійних з'їздів завод-гігант «Атоммаш», який повинен був забезпечити потреба країни в корпусних реакторах типу ВВЕР, замість десяти корпусів реактора на рік давали, у кращому разі, один Тому супротивникам РВПК без зайвої дипломатії закрили роти, а на явні недоліки реактора закрили очі. За цим стоять цілком конкретні люди: це – академік Александров, його соратник академік Доллежаль та інші»* [68, с. 23].

Володимир Шовкошитий подає враження працівників після самого вибуху. Ось один із них – Шеремети Володимира Карповича: *«Десь після години ночі, хвилин в 25 на другу щось вибухнуло і земля затряслася. З вікна будки побачив заграву, доповів начальству. Ми за територією знаходимося – проти торця четвертого блоку»* [68, с. 38].

Один із робітників станції так описував вибух: *«Звук вибуху був схожий на грозивий гуркіт. Одночасно з вибухом був сильний сейсмічний ефект. Хитнулися стіни, підлога, зі стелі посипався пил і штукатурка на пульти і на людей. Через декілька хвилин пролунали ще розкати»* [68, с. 43].

Із розповіді Раїси Миколаївни Кашеєвої можна дізнатися про те, як до людей реально ставилося керівництво. Адже в ніч з 25 на 26 квітня її відправили на берегову насосну станцію, яка знаходилася у 250 метрах від

четвертого блоку, працювати на повну зміну. Начальники «заохочували» до роботи такими словами: *«Якщо не ви, то хто? На вас дивиться вся країна»* [68, с. 57].

Досить яскраво підкреслив мужність ліквідаторів один із очевидців: *«Я тоді багатьох бачив на блоці, усі робили, що могли. Робили усвідомлено, правильно. Правда, зробити вже практично нічого не можна було. Але народ в паніці не був. Я ось згадую аварію в США. Там же персонал просто розбігся, а наші йшли в саме пекло. Рятували, що ще можна було врятувати»* [68, с. 66].

Другу частину автор починає зі сну, де йому приснилася аварія. Бачив евакуацію, бродив шойно залишеною персоналом станцією, втрачав свідомість, дерло в горлі, бачив в'ялих дітей, перестрашених мам.

Дуже тепло, із трепетом письменник зображує свою сім'ю. Галина, дружина Володимира, із розпростертими руками чекала його вдома: *«Ох, ти мій Володику! Яке це щастя, що ти нарешті вдома, що нікуди не потрібно їхати, не потрібно проваджати і чекати. Це – щастя! – зашепотіла, зазвичай стримана в словах Галина. Коли вони залишилися на кухні одні, і Володимир з тритижневою невтраченою пристрастю притиснув дружину, а вона, спалахнувши у відповідь швидким південним своїм вогнем, навіть не помітила бабусю, що увійшла на кухню, а коли, струснувши захмелілою головою, розплющила очі, то терміново залилася рум'янцем, забувши на якийсь час, що в них уже купа дітей»* [68, с. 94].

Діти так само засумували за ним: *«Батько взяв його на руки, лагідно притиснув до грудей це пухке нескінченно дороге тільце, а тільце миттєво заспокоївшись, почало розглядати світ»* [68, с. 95]. Поки він заспокоював маленького сина біля вікна, побачив, як інші бігають вулицею, яка кишить радіацією: *«Наздогнав хлоп'ят, що з вереском бігли за бетеером, який, брязкав гусеницями на всю Спортивну вулицю, став витягувати їх із цієї порочно білої піни. Він раптом з усією ясністю усвідомив, що вона радіоактивна, що його місто радіоактивне, що повітря радіоактивне!»* [68, с. 95] Чоловік одразу ж вибіг і почав кричати на міліціонерів, яким було байдуже на те, що робиться.

Місто жило своїм життям, і ті, хто знав про аварію, були дуже здивовані. Влада не хотіла евакуювати людей, бо цим навела б тільки паніку. Народ насправді, якщо й чув про те, що сталося, то не дуже й хотів вірити в це: *«Володимир подивився в ІДК – було вже 90 мілірентген. «Добре живемо, – подумав він. –*

Проте ж, що відбувається? Чому не евакуювали місто? На вулицях повно дітей, до річки тягнуться цілі колони пляжників». «Ковбасу продавали прямо на вулиці, і весільному кортежу машин, що підкотив до будинку. Довелося довго пробиватися крізь натовп, оголошуючи квітуче місто радісним виттям сирен, що пророкує щастя і многая літа новій радянській сім'ї. Наречений – Володя Ульянов – помахав Володимиру рукою з набитими на маківарі мозолями на суглобах пальців. Володимир дістав дозиметр і зробив рух рукою поверх голови, мовляв, не вчасно ти затіяв. Наречений відмахнувся – дрібниця, мовляв, пронесе. Дозиметр показував 150 мілірентген» [68, с. 107].

Поки одні бігали відмиватися від «бруд», промивати щитовидку, перевіряти своє здоров'я, інші ж блукали собі містом, купували продукти й не задумувалися про те, що воно вже заражене: *«Біля торгового центру продавали ковбасу, копчену, пиво і морозиво» [68, с. 109].*

Тільки 29 квітня у газеті «Прапор комунізму» було оголошено про вибух на станції та про ліквідацію наслідків. Проте там була написана неправда. По-перше, витік радіоактивних речовин був не «деяким» – він був страхітливим і урядова комісія це знала. Брехнею було і повідомлення про стабілізацію радіаційної обстановки. А також говорили про те, що загинуло тільки дві людини, хоча їх було набагато більше.

Один епізод у книзі, який указує на невимовний біль, було обрізання дітям волосся, бо воно було «брудним». До речі, це слово часто трапляється у повісті. Автор під ним має на увазі радіаційне. Хлопчиків постригли без особливих пригод. Коли стали обрізати розкішне волосся доньки, і довгі пасма мляво осідали на лінолеумну підлогу, Галина, бачачи як плаче Світлана, розплакалася й собі. Володимир вийшов через це на вулицю. Його охопило дивне відчуття – відчуття втрати. Він уже розумів, що все, нажите ними, доведеться залишити там, у тому житті, а те, що відбувається зараз – це втрати відчутні. Доньчині коси, якими він так пишався, які заплітав, коли не було вдома дружини, цих кіс більше немає, а через хвилину не стане зливого грузинського волосся дружити – його останнього притулку у здичавілому світі.

Володимир не просто любив станцію, він нею жив. Йому навіть було соромно перед молодими неодруженими хлопцями за те, що він не був з ними цієї божевільної ночі. Чоловік знав на блоці кожну трубу, кожну заслінку, і йому здавалося, що будь він там, хлопці б не переопромінилися, він би зумів організувати роботу з найменшими втратами: *«Станція моя. Станція, – сказав жорстко і відчув раптом, що приріс до неї, до цієї самої станції, що вона стала частиною його життя, частиною долі, частиною його самого, а може бути, це він сам став частиною, рівноправним членом системи Людина-машина, у якій провідна роль належить, все ж, йому, Людині, і в якій між людиною й машиною виникає деякий інтимний зв'язок, тонкий і делікатний, який не терпить диктату, але і боякості не прощає»* [68, с. 110].

На фоні всього того, що відбувалося, письменник зображує теплі стосунки із жінкою. Адже кохання здатне творити щось особливе. Галина завжди підтримувала чоловіка, чекала, допомагала, терпіла його погані настрої. От як він про неї говорить: *«О, ти прекрасна, кохана моя, ти прекрасна! Очі твої голубині під кучерями твоїми; волосся твоє, як стадо кіз, що сходять з гори Галаадської»* [68, с. 114].

У третій частині герой твору Володимир хоче пробратися на станцію, адже його там не було в день вибуху. Він навіть відчуває провину через це. І от через багато днів після аварії йому дозволили працювати там: *«Уранці наступного дня він уперше після евакуації їхав на станцію. Два суцільні потоки машин рухалися один назустріч одному повільно й сіро. Було не по-червневому холодно і по-воєнному похмуро. На лицях застигла маска невідбутної і невідбручної туги. Дерев без птахів і веселоців наїжачилися тремтячим листям, що берегло в своїх клітинах смертоносний радіаційний пил, а в жилах – радіаційну отруту. Під Чорнобилем у півтораметровому безнадійному житті обабіч дороги вирости кладовища мертвих машин, числом в тисячі могил... Самотня корова, що уникнула евакуації, тикалася мордою в колючий дріт десятикілометрової зони, сумуючи за перегорілим молоком, а біля будки дозиметриста, припадаючи на облізлі до м'яса ноги, крутилася шотландська вівчарка коллі»* [68, с. 155].

Під'їжджаючи до станції, герой порівняв реактор із мастодонтом, якому невідомий герой покалічив кінцівки, зламав хребта і оголив ребра, і тільки погана паща якого ще вивергала трупну отруту колись бурхливого полум'я.

Автор роздумує над тим, що можна було б зберегти багатьох людей, не допустити аварії на станції: *«Але в тій державі, яка побудована була більшовиками-сатаністами на кістках десятків мільйонів людей, одне людське життя ніколи нічого не коштувало. У країні, застигнутій бісами, з бісівською насолодою перемелювалися мільйони людських світів у м'ясорубці великої мети, яка завжди виправдовувала засоби. Чорнобиль став останньою такою м'ясорубкою в кривавій історії Радянської імперії»* [68, с. 156].

Володимир, коли приходив із роботи, то був ледь напівживий. Не хотів слухати дружину, був нарваним і злим, тинявся з кутка в куток не в змозі щонебудь зробити. Проте жінка розуміла, що відбувається з чоловіком, і просила його читати вірші: *«А Володимира й справді немов прорвало після аварії, немов вибух підірвав і його душу. Він писав безліч віршів, створював десятки пісень під гітару, записував усе це на касети. Володимира не дивувало, що безліч людей раптом потягнулися до чогось піднесеного – чи то до пісні, чи то до поезії, бо подія мала епохальне значення і за своїм емоційним впливом її можна було порівняти, хіба що, з війною. І він розумів поетів-фронтовиків, які кращі свої вірші написали в окопах. Він і сам писав тільки там, у зоні, бо душа вимагає вихлюпнути з себе біль, що переповнював її»* [68, с. 180]. Справді, література була й буде способом вираження емоцій, переживань, почуттів. У ній можна вилити все те, про що ти думаєш.

Автор подає поетапну хроніку того, що відбувалося вже після вибуху. Він наводить числа і факти. Великим днем стало прийняття чорнобильських законів у Верховній Раді України: *«Пакет чорнобильських законів – це акт каяття перед ним – понівеченим мирним відомчим атомом. Прийняття цих законів і їхнє впровадження має стати спокутою гріхів. Держава визнає, що в цій біді народ не винен і гарантує йому соціальну захищеність, гарантує допомогу потерпілим дітям, а отже, дає надію на майбутнє Україні»* [68, с. 204].

Письменник представив лист А. С. Дятлова, який був написаний Юрію Щербаку. У ньому інженер пише про те, що читав твір письменника

«Чорнобиль» і хоче розповісти свою правду. Він наводить різні факти, говорить про те, як стався вибух і називає людей, які насправді винні.

Автор аналізує етапи ліквідації аварії, хто чим займався, що було зроблено. Варто обумовити те, що жодному українському вченому не довірили очолити жодного напряму наукових досліджень. Московський центр одразу ж узяв курс на засекречення і приховування від потерпілого населення справжніх масштабів та можливих наслідків катастрофи. Тільки з проголошенням Незалежності всі ті дослідження поволі перейшли під українську юрисдикцію. Детально написано про наслідки для людей і радіаційно-екологічні, економічні і соціальні наслідки чорнобильської катастрофи.

Тридцять років після Чорнобиля для митця – це було ціле життя, ціла епоха, упродовж якої розлетілася на друзки імперія зла СРСР. На її руїнах постали незалежні держави, а потім роль світового зла, уже традиційно, узяла на себе путінська росія. Тоді був винний у всіх бідах СРСР, яким керувала московська влада. І ось знову вони зазіхнули на суверенітет України. Ось як описує автор президента країни-агресорки: *«Її біснுவатий фюрер-кагебіст марить нині відродженням імперії, створеної колись батьками-засновниками російської державності – Батиєм із Чингізидами. І не треба думати, що після краху путіна щось зміниться в мізках громадян цієї тюрми народів, не зміниться, як нічого не змінилося в них після краху Сталіна, адже причина цієї перманентної агресивності до всього чужого лежить у відсутності свого, у джерелах утворення цієї псевдонації, у привласненні її провідниками чужої історії, чужих досягнень, чужих винаходів і навіть чужого імені. Цей поліетнічний конгломерат, сформований і монгольських кочівників-ординців, відомих у середньовіччі як «тартари» та північних угро-фінських племен, які до середини 19-го століття не знали культури сіяного землеробства, апріорі не здатен на конструктив, на мирне співіснування, оскільки в такому співіснуванні він буде неминуче приречений програвати конкуренту боротьбу націям, утвореним на природній моноетнічній основі або таким, які формувалися з шанобливим ставленням до культур усіх етносів, що їх утворювали» [68, с. 273]. Як зазначив письменник, він дружив із російськими чорнобильцями, проте після нападу на Україну припинив це спілкування.*

Володимир Шовкошитний хотів зробити вже паузу в написанні повісті, хоча книга розлетілася за пару місяців ще в 2016 році. Та за цей час сталися дві події, які змінили плани автора, а саме: було завершено будівництво Нового Безпечного Конфайнменту та канал НВО випустив серіал «Чорнобиль», який побив усі рейтинги переглядів, повернув інтерес до Чорнобиля й розіграв купу старих мітів та породив нові. Письменник уподобав героїв серіалу, яких підібрали, але спростував деякі факти щодо аварії. Серед них можна виділити те, що Дятлов змусив Топтунова й Акімова піднімати потужність. Проте це – міт, створений спеціально для винесення судом запрограмованого рішення ще в ранній післяаварійний період. Творці серіалу його просто підсилили. Також міт про суцільну пиятику в зоні. Він зародився в перші ж дні після аварії, а його джерелом стала дискусія в суспільстві, на предмет того, що «Каберне» видають екіпажам атомних підводних човнів для поліпшення крові, то й на такій аварії його просто зобов'язані були видавати. Проте кожен ліквідатор підтвердить те, що жодного алкоголю у зоні не просто не видавали, він був суворо заборонений – сухий закон.

Отже, Володимир Шовкошитний у своїй повісті навів величезну кількість матеріалу щодо самого вибуху, те, що йому передувало, а також те, що відбувалося після трагедії. Письменник поєднав воєдино літературу пам'яті й літературу фактів. У творі наведено багато прізвищ ліквідаторів, робітників, простих людей, тобто всіх тих, хто пов'язаний із Чорнобилем, також фото та вірші усім загиблим. Варто додати, що у книзі простежено долю героїв, перераховано соціальні, економічні, техногенні, медичні наслідки цього лиха. Сказано й про перспективи забруднених територій, чи можливе там життя, чи можна повернути народногосподарський обіг.

2.2.2. Зображення масштабної картини проблем і наслідків у творі Ю. Щербака «Чорнобиль»

Серед творів, присвячених Чорнобилю, особливу увагу заслуговує документальний роман Юрія Щербака «Чорнобиль», написаний лише через рік після катастрофи (1987 р.). Автор, лікар за фахом, брав участь у ліквідації наслідків аварії. У своєму романі він дає точний опис подій на ЧАЕС, а також жорстку моральну оцінку всьому колективу електростанції, особливо її керівництву («хто їм дав владу?»), висвітливши приклади бездушного бюрократизму й численних зловживань.

Також письменник викрив низку скандальних недоліків: відсутність захисного одягу від іонізуючого випромінювання у пожежників, лікарів чи техніків, які часто навіть не усвідомлювали, на яку небезпеку наражаються. Йому також вдалося записати пронизливі свідчення безпосередніх очевидців подій – лікарів, науковців, військовослужбовців, міліціонерів тощо.

Роман Щербака є *«своєрідним поєднанням документів і фактів, свідчень очевидців і власних роздумів автора»* [63, с. 139]. Письменник довів свої думки переконливою аргументацією, надавши всьому роману художньої виразності. Однак навіть в умовах відносно ліберальної перебудови через цензуру Щербак не зміг написати про всі питання, пов'язані з катастрофою (і таким чином відкрити більше правди про Чорнобиль). Тим більше, що про багато фактів письменник тоді ще не знав. Незважаючи на ці труднощі, автор не побоявся вказати, що під час ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС були численні випадки приховування від громадськості масштабів аварії.

Щербак також розмірковує над розвитком науки, над її змістом і напрямком, які повинні були здійснити певний переворот, але, на жаль, це призвело до величезної трагедії. Роман не тільки представляє власний досвід та аналіз автора, але також є записом усних розповідей інших очевидців трагедії (наприклад, Любові Ковалевської), багато з яких були демонтажниками в найбільш забруднених районах навколо Чорнобиля та на самій ЧАЕС.

Дуже точно охарактеризував повість В. Г. Дончик: *«Своєрідний монтаж документальних матеріалів крок за кроком відтворює обставини катастрофи; вчинки,*

враження, переживання очевидців складаються в правдиву, достовірну панораму всенародного лиха» [21, с. 576].

Сам твір автор написав російською мовою, адже діяла тоді цензура. Спочатку опублікував у Москві, а потім уже в Києві. Звичайно, що видали її значно відкоригованою. Проте повість була перекладена багатьма мовами, а саме: англійською, польською, китайською, японською, французькою тощо.

Письменник хоче донести до читачів події, різноманітні документи, факти, свідчення очевидців. Автор на початку твору говорить про те, що світ поділився на «до» та «після». Трагедія прирівнювалася до війни. Дуже змінилися люди: *«Та за цей рік – ні, не за рік, лише за кілька місяців – ми всі стрімко прозріли, подорослішали на цілу епоху, ми стали жорсткіші й вимогливіші і до самих себе, і до тих, хто приймає відповідальні рішення, до тих, у чийх руках людське існування і доля природи; ми стали інакше, суворіше оцінювати справи і вчинки, здійснені упродовж тих місяців, слова, виголошені і надруковані у цей важкий для народу нашого час» [66, с. 1].*

Юрій Щербак винить себе за те, що разом з іншими письменниками не почав одразу писати про Чорнобиль: *«Мабуть, не доріс тоді до розуміння якихось дуже простих, дуже важливих істин» [66, с. 4].* Проте потім він почав збирати інформацію від різноманітних людей: пожежників, академіків, вчителів, експлуатаційників АЕС, міністрів, солдат, студентів тощо: *«Я слухав їхні розповіді, записував голоси на магнітофон, потім, розшифровуючи вночі ці записи, ще і ще раз вражався правдивістю та щирістю їхніх свідчень, точністю деталей, влучністю міркувань. Переводячи ці магнітофонні записи в текст, я намагався зберегти і будову мови, і особливості термінології чи жаргону, й інтонацію моїх співрозмовників, вдаючись до редагування лише в крайньому разі. Мені здавалося дуже важливим зберегти документальний, невігаданий характер цих людських сповідей. Мені хотілося, щоб збереглася правда. Я усвідомлюю всю неповноту матеріалів, пропонувананих читачеві: свідчення очевидців, що наводяться тут, стосуються переважно першого, найважчого етапу аварії; адже є що розповісти і про будівництво саркофага, і про дії, пов'язані з дезактивацією місцевості, і про пошуки інженерів та вчених, і про зведення на Київщині в найкоротші строки 52 нових сіл для евакуйованих, і про те, як держава компенсувала матеріальні втрати потерпілим, і, звичайно ж, про самовіддану працю медиків у Зоні та поза нею. Скільки надзвичайно цікавих людських доль, скільки невідомих героїв! Але я не*

важаю свою роботу завершеною і продовжую збирати матеріали, щоб завершити цю повість» [66, с. 4].

Митець описує спочатку Чорнобиль до вибуху: *«Невелике миле провінційне українське містечко, занурене в зелень, все у вишнях та яблунях. Улітку тут любили відпочивати багато киян, москвичі, ленінградці. Приїздили сюди надовго, нерідко на ціле літо, з дітьми і домочадцями, винаймали «дачі» [66, с. 5]. А потім розповідає вже про це місто після вибуху: «Це було місто без жителів, без дзвінких голосів дітлахів, без звичайного повсякденного, по-районному неквапливого життя. Наглухо позачинювані віконниці, замкнені й опечатані всі будинки, установи і магазини. На балконах п'ятиповерхових будинків біля пожежної частини стояли велосипеди, сушилася білизна. У місті не лишилося свійських тварин, вранці не мукали корови, лише бігали здичавілі собаки, кудкудакали кури та пташки безтурботно щебетали в листі дерев. Пташки не знали, що заплюжене листя стало в ті дні джерелом підвищеної радіації» [66, с. 6]. Він показує своєрідний контраст, як змінилося за короткий проміжок часу місто. Якщо раніше бігали дітлахи, вирувало життя, то зараз там стоять величезні машини та люди в респіраторях.*

Подається детальна історія появи міста Чорнобиль, який розвивався, ширшав та мав величезні успіхи. Проте все змінює аварія. Любов Ковалевська пише за місяць до трагедії сенсаційну статтю, яку потім цитували західні засоби інформації: *«Авторка зосередила вогонь критики, дуже професійної і безкомпромісної – на будівництві п'ятого блока, строки спорудження якого були зменшені з трьох до двох років. Л. Ковалевська наводила кричущі факти безвідповідальності і бракоробства: так, в 1985 році постачальники недодали 2358 тонн металокопонування» [66, с. 8].*

Також вона видає цікаві й водночас жахливі факти щодо роботи станції. За словами жінки, там панувало своєрідна сімейність, де всі одне одного знали, тому їм надавалися високі зарплатні, пробачали різні непорозуміння. Якщо це була проста людина, то її, звичайно, карали й могли звільнити. Техніка безпеки не відповідала нормам. Адже працівники могли сидіти на щиті управління. Любов Ковалевська розуміла, що може статися трагедія, тому й створила цю статтю.

Далі автор подає розповідь про чоловіків, які безпосередньо працювали на АЕС: *«Рівними голосами, докладно розповідали вони, як усе сталося: як два потужних поштовхи стрясли будівлю станції, як «вирубало» світло і все поринуло в клуби пилу і пари – тільки сполохи коротких замикань освітлювали зал, в якому містився блоковий щит – центр усього контролю Лише час від часу їхні зовні спокійні розповіді уривалися глибоким зітханням чи болісною паузою, коли насувалися спогади ТІЄ НОЧІ»* [66, с. 11]. Після опису тих страшних подій, які відбувалися на станції, Юрій Щербак описує місто, яке ще нічого про це не знало: *«Була тепла квітнева ніч, одна з найкращих ночей року, коли листя зеленим туманом враз проступає на деревах. Спало місто Прип'ять, спала Україна, уся країна спала, ще не відаючи про величезне нещастя, що прийшло на нашу землю»* [66, с. 16].

Ліквідатори розповідали про те, що їх усіх відправили гасити полум'я, і вони спочатку не знали, що там надзвичайно високий рівень радіації. Коли вже почали помирати люди або деяких відвозили в лікарню, то вже зрозуміли в чому річ: *«Сіли в машину, поїхали до першого корпусу, там нас завели в одну кімнату і почали перевіряти на радіацію. Усі підходять, а він пише: «Брудний, брудний, брудний, брудний». А так нічого не кажуть. Це було вночі. Повели нас у лазню – митися. Кажуть: «По десять чоловік роздягайтесь, одяг кидайте тут»* [66, с. 17].

Далі йде розповідь лікаря швидкої допомоги, який розповідає, що 25-го квітня були постійні виклики, дуже метушливий день. Уночі, коли стався вибух, їх також викликали на станцію, бо було багато людей з опіками. Лікарі нічого не знали й не розуміли: *«Ворота, стоїть варта, нас запитують: «Куди їдете?» – «На пожежу». – «А чому без спецодягу?» – «А я звідки знав, що спецодяг буде потрібний?» Я без інформації. Був у самому халаті, квітневий вечір, тепло вночі, навіть без чепчика, без нічого»* [66, с. 20]. Важливим моментом у цій історії є те, що дії при надзвичайних складних ситуаціях не доведені до автоматизму, адже доповідач говорить такі слова: *«Почав згадувати воєнну гігієну, згадувати інститут. Впливли якісь знання, хоча здавалося, що все забув. Адже як у нас вважали? Кому вона потрібна – радіаційна гігієна? Хіросіма, Нагасаки – усе це так далеко від нас»* [66, с. 21].

Любов Ковалевська передчувала щось погане, навіть наказала не випускати доньку та племінницю з хати. Зі слів жінки люди гуляли й навіть

нічого не підозрювали. Уже потім почали дізнаватися про те, що сталася пожежа на станції. Проте за радіацію ніхто й слова не промовив.

Людей не попередили про небезпеку всієї ситуації, тому вони собі спокійно жили далі. І навіть тоді, коли оголосили евакуацію, одна вчителька школи здивувала своєю поведінкою: *«Я вранці усіх дітей збираю в школу. І коли їй сказали, що вже всі аж кричать про евакуацію, вона вигукнула: «Яка евакуація, хлопці? Адже у нас сьогодні пробіг «Здоров'я!..» [66, с. 30]. А. Перковська так описує реалії того часу: «Уявіть: до евакуації лишається півтори години. У нашому дитячому кафе, у великому торговому центрі, повнісінько батьків з дітьми, їдять морозиво. Вихідний день, усе добре, все спокійно. Люди прогулювалися по місту з собачками. А коли ми підходили і пояснювали людям — реакція була бурхливою і недовірливою: «Це не ваше діло, мовляв, що я ходжу. Хочу – гуляю». І все. Люди так сприймали» [66, с. 30].*

Для багатьох слово «евакуація» асоціювалося з війною, адже тоді багато людей покидало свої домівки, і зараз знову це відбувається: *«З того часу я сприймаю евакуацію – будь-яких масштабів – як величезне нещастя, завжди несподіване, яке завжди викликає шок і розгубленість незалежно від того, чи погано, чи добре вона організована. Якийсь історичний ураган вириває людину з корінням з рідного ґрунту, і дуже непросто буває відновити життя в звичних формах» [66, с. 31]. Люди не розуміли, чому їх просять евакуюватися і не знали, що чека далі: «Я вмикаю світло, чую – люди в під'їзді плачуть, метушаться, сусіди повставали» [66, с. 31].*

Найболючішим питанням було те, чому так довго приховували правду від народу й чому ніяк не намагалися його захистити від радіаційного впливу: *«Багато прип'ятців ніколи не забудуть наради, проведеної вранці двадцять шостого квітня у Прип'яті другим секретарем Київського обкому партії В. Маломужем, який дав вказівку робити все для того, щоб продовжувалося звичайне життя міста, ніби нічого не сталося: школярі повинні навчатися, магазини працювати, молодіжні весілля, призначені на вечір, повинні відбутися. На всі здивовані запитання була одна відповідь: так треба. Кому – «треба»? В ім'я чого – «треба»? Давайте спокійно обговоримо. Від кого треба було приховувати нещастя? Якими правовими чи етичними міркуваннями керувалися ті, хто приймав це більш ніж сумнівне рішення? Чи знали вони справжні розміри катастрофи? Якщо знали, то як могли давати так розпорядження? А якщо не знали, то чому поспішили взяти на себе таку серйозну відповідальність? Невже ранком*

двадцять шостого квітня ще не відомі були рівні радіації, що стрімко зростали внаслідок викиду палива з АЕС?» [66, с. 37] І ніхто з людей не міг достукатися до влади, не могли знайти відповіді на ці питання. Парадокс був у тому, що «за три дні до аварії у школах Прип'яті проводилися навчання з цивільної оборони. Дітей вчили, як треба користуватися захисними індивідуальними засобами – ватно-марлевими масками, протигазами, робити дезактивацію. В день аварії ніяких – навіть найпростіших – заходів вжито не було» [66, с. 37].

Очевидно, що «доктрина загального благополуччя та обов'язкових і всенеодмінних перемог, радощів і успіхів, що ввійшла за останні десятиліття в плоть і в кров багатьох керівників, відіграла тут фатальну роль, приглушила у них і голос сумління, і веління професійного, партійного, громадянського обов'язку, рятувати людей, робити все, що в людській силі, аби запобігти біді» [66, с. 38].

Юрій Щербак вносить до свого твору розповідь Максима Драча, сина поета й письменника Івана Драча, який брав участь у ліквідації наслідків аварії, допомагав людям, перевіряв їхній стан здоров'я. Невдовзі сам потрапить до лікарні із тими ж самими симптомами, що й інші хворі.

Митець детально описує те, яким був Київ у травні 1986 року: «Спекотний травень 1986 року наклав свої нові прикмети на Київ: акуратне місто було в ті дні вимите, вилизане до неймовірної чистоти. Безперервно, щодня снували по місту поливальні машини, поводячи водяними вусами, змиваючи з гарячого асфальту пилу, що таїла в собі радіонукліди. Повсюди біля входів до будинків, установ, магазинів і навіть церков лежали мокрі ганчірки, і безконечне витирання взуття стало неодмінною ознакою доброго тону» [66, с. 45].

Хоча нібито люди ходили на роботу, гуляли, місто жило, проте воно змінилося до невпізнанності: «Однак патріархальне, стародавнє місто з його золотoverхими соборами, що бережуть пам'ять віків, усього за якихось півмісяця змінилося невпізнанно, тісно поєднавшись з образом нової, атомної епохи. З дзвінкою метафори, всує повторюваної нами до аварії, це словосполучення («атомна епоха») перетворилося на сувору дійсність: слова «дозиметричний контроль», «радіація», «дезактивація», всі оті «мілірентгени», «бери», «ради» і таке інше міцно ввійшло в лексикон киян, а постать людини у комбінезоні, з респіратором на обличчі та лічильником Гейгера в руках замиготіла повсюди, стала звичною, так само як стовковиська автомобілів перед в'їздом до Києва: на всіх КП було запроваджено

дозиметричний контроль машин. На київських базарах з прилавків зникло молоко та молочні продукти, заборонялося продавати салат, щавель, шпинат. Інші дари української землі – редька й полуниця, молода картопля й цибуля – піддавались дозиметричному контролю. «Та, їй богу, немає тої радіації», – божилися селянки на Бессарабці, продаючи полуницю небувало дешево. Але майже ніхто її не купував» [66, с. 46].

Діти – це маленькі дорослі, які все розуміють і все дуже швидко схоплюють. Зараз, під час повномасштабної війни, вони не грають у звичайні для них ігри, а виготовляють зброю із різних матеріалів, стають контролерами під час в'їзду, перевіряють знання української мови та відомих кличок, також допомагають військовим та іншим людям. Так само й тоді вони вже стали іншими: «...як діти з паличкою в руках бігають по кущах, ніби дозиметром заміряючи фон. Грають у радіацію. А одна дівчинка, завинувшись у простирadlo, ходила по під'їзду будинку і, зробивши «страшні» очі, віщала замогильним голосом: «У-у, я радіація, ховайтеся всі від мене. Я зла і страшна...» [66, с. 46]

Під час ліквідації наслідків аварії всі працівники поводили себе мужньо й мовчки, ніхто не сперечався: «Жоден із солдатів, що перебували на станції, не виказав слабкості, усі виконували завдання мужньо, з високою професійною майстерністю. Боягузів серед нас не виявилось» [66, с. 53]. Усі працювали, навіть не зважали на високі рівні радіації, а це було через те, що «радіація не має ні смаку, ні кольору, ні запаху, попервах притупляло почуття небезпеки. Ніхто на це не зважав – ні на пилуку, ні на що. Працювали що було сили. Респіратори, були, але, дивившись, солдати, які вантажили мішки, респіратори на лоба підняли, наче окуляри, і працюють...» [66, с. 54]

Важливі слова сказав бізнесмен компанії «Оксидентал» Арманд Хаммер, коли приїхав до Києва: «Я хотів би, щоб кожна людина побувала тут, щоб побачила те, що бачив я. Тоді б ніхто не говорив про ядерну зброю. Тоді б усі знали, що це самогубство цілого світу, і всі зрозуміли б, що ми повинні знищити ядерну зброю» [66, с. 59].

Письменник вказує на те, які ж уроки дав Чорнобиль Україні. І перший із них – це все і всі мають бути покарані: «А проте сьогодні в тисячі разів зростає відповідальність учених за свої власні відкриття і за експертизу величезних новобудов.

Учений повинен іти у вогонь за свої ідеї, свої переконання. Та чи часто таке побачиш?»
[66, с. 75]

Валерій Олексійович Легасов дуже гостро висловився щодо працівників, які нехтували правилами безпеки, розуміли масштаби можливої катастрофи, але все одно діяли так, як хотіли. Також учений говорить про те, що атомні станції повинні існувати, не можна говорити про їхнє повне знищення, але величезну техніку треба захищати від рук людини. Безвідповідальність, яка виявилася ще до початку трагедії, виявилася у тому, що *«програму цієї перевірки було складено вкрай недбало, не погоджено ні з фізиками станції, ні з конструктором реактора, ні з проектантом, ні з представниками Держатоенергонагляду. Однак вона була затверджена головним інженером, а потім особисто ним не контролювалася, змінювалась і порушувалась у процесі виконання»* [66, с. 79].

Юрій Щербак наводить розмову із письменником, журналістом Володимиром Степановичем Губаревим, який написав п'єсу «Саркофаг». Так він говорить про свій твір: *«Ясна річ, багато що з того, що лягло в основу п'єси, народилося в Чорнобилі, де я перебував як кореспондент газети «Правда». Але можу абсолютно чітко сказати, що конкретно я не мав на увазі жодної людини. Я намагався створити типові образи»* [66, с. 83]. Причиною написання стало те, що він хотів по-філософськи осмислити цю трагедію, показати, що ми живемо в непростий час. Це атомно-космічний вік, який *«має свої закони, свою філософію, свою відповідальність за вчинки людей і їхні наслідки»* [66, с. 84]. За словами письменника, у п'єсі є 3 провідні ідеї: *«Перша: якщо людина поступається своїми переконаннями, своїми поглядами, якщо вона уникає відповідальності – то така людина живе в саркофазі. Друга ідея: якщо люди – кожен зокрема і суспільство в цілому – не роблять висновків з трагедії, то вони опиняться в саркофазі. І третя ідея: у п'єсі настійно, як рефрен, повторюються слова з інструкції по цивільній обороні – як модель атомної війни. Я хотів сказати: якщо людство не зважить на уроки трагедії, воно буде в саркофазі* [66, с. 84]. Також він повторює постійно те, що це урок не тільки для українців, але й для інших народів. Ніхто більше не повинен допустити такої трагедії, бо якщо вона і станеться, то може бути в рази гіршою.

Письменник Юрій Щербак залишив собі маленьку деталь, пов'язану із Чорнобилем, – комбінезон: *«Як символ того страшного світу, в якому ми побували минулого року, висить у моєму гаражі білий комбінезон, подарований мені в Чорнобилі. За правилами його, мабуть, треба було б викинути, адже я ходив у ньому в Зоні, але не можу: від дорогої мені як пам'ять і зловісний як засторога. І коли ввечері я, вмикаючи фари, в'їжджаю до гаража, переді мною з'являється сліпучо-білий привид – привид, що бродить нині чорнобильськими полями і київськими квартирами...»* [66, с. 87]

У другій частині повісті митець пише про те, що зіштовхнувся із хвилею критики. Його звинувачували в надмірному марнославстві і в прагненні до сумнівної популярності.

Автор описує, як важко було боротися з наслідками аварії: *«І тільки зараз розслабились, відчув – уся спина мокра, одяг мокрий, у лівому бахилі хлюпає, «пелюсток» намок, дихати дуже важко. Відразу змінили «пелюстки». Акимов і Топтунов у туалеті навпроти – блювота не припиняється. Треба хлопцям терміново в медпункт. Заходить на БЩУ-4 Ляоня Топтунов. Блідий, очі червоні, сльози ще не висохли. Вивернуло його сильно»* [66, с. 96]. Хоч умови були нестерпні, але вони не здавалися й відчайдушно боролися далі.

Із щоденника Ускова представлені розповіді про стан ліквідаторів. Початок із 28 квітня. Він детально розписав, що і як із ними робили: *«Лікарям постійно, щодня потрібен буде розгорнутий аналіз нашої крові»; «Переселення призначили на 4 травня, а вранці, оголосили: всім, хто залишається в клініці, стригтися наголо. Прибули перукарі, швидко «обкатали» голови хлопців «під нуль». Я стригся останній. Упевненим голосом сказав, що мені треба зробити тільки коротку зачіску, і сестра-перукар не заперечувала. Кожний своє волосся збирав у целофановий мішечок. Волосся теж піде на захоронення. Я його так і не встиг відмити»* [66, с. 100-101].

Багато людей умирили щодня. Дуже страшно й сумно від цього було Ускову. Він розумів, що вони всі молоді, так рано покидають цей світ. У цьому щоденнику подані страшні описи хворих, які боролися за своє життя: *«Чугунову дуже погано. Висока температура, випадає волосся на грудях, ногах. Він похмурий, як скелі Заполяр'я. Чай п'є, курити не хоче. Запитав: «Як Ситников?» Я сказав, що бореться. Чугунову почали переливати тромбомасу, давати антибіотики. Майже цілу ніч у нього в палаті горить світло... Усі тяжкохворі бояться ночі...»* [66, с. 103]

Проте Усаков і його шеф, про якого він постійно писав, В. О. Чугунов вижили.

Незважаючи на все те, що відбувалося після вибуху, люди продовжували жартувати, складали вірші, анекдоти, частівки, коломийки: *«Жарти на будь-який смак: від народних приказок у стилі Тарапуньки і Штупселя («Українці – горда нація, їм до лампи радіація») до «чорного» гумору з серії «фізики жартують» [66, с. 107].*

Люди придумували щось смішне постійно: *«Мало не першим з'явився анекдот про душі двох померлих, вознесених у ті дні на небо. «Ти звідки?» — запитує один. «З Чорнобиля». — «А від чого ти вмер?» — «Від радіації. А ти звідки?» — «З Києва». — «А ти від чого вмер?» — «Від інформації...» Дотепники розповідали про рекламні заклики, що буцім лунали в ті дні у всіх туристських агентствах: «Відвідайте Київ! Ви будете вражені...» Ну, а як було впізнати серед приїжджих в іншому місті киянина? «Лисий імпотент з «Київським тортом» в руках», — ядуче-образливо казали одні. «Киянин тепер не лише гомо-сапієнс, а й гамма-сапієнс», — додавали інші. Пропонували звертатися до киян так: «Ваше сіятельство», — а до кожного прізвища додавати частку «фон»: фон Петренко, фон Іваненко. Для швидкого проходження рентгеноскопії дотепники радили пацієнту стати між двох киян. А в одній поліклініці на запитання: «Де у вас рентгенкабінет?» — лікарка роздратовано мовила: «У нас тепер скрізь рентгенкабінет!» [66, с. 108]*

Хоча насправді немає про що жартувати, адже ця трагедія забрала величезну кількість людей, проте це була своєрідна захисна реакція. Зараз, під час повномасштабної війни, ми теж можемо це спостерігати. Люди придумують різні смішні історії про ракети, бомби, щоб хоча б трішки підняти дух народу.

Автор подає розповідь про жінку в Чорнобилі. Її чоловік, Анатолій Андрійович Ситников, дуже любив свою роботу на атомній станції, він проводив там багато часу, навіть відпустку не брав. Звичайно, коли відбулася трагедія, одразу ж поїхав на місце аварії. Через декілька днів потрапляє в лікарню, і його жінка влаштовується туди. Вона доглядає не тільки за ним, але й за іншими хлопцями. На жаль, чоловік помирає, а дружина продовжує свою роботу.

Рік минув після аварії, і люди поверталися додому, щоб забрати речі. Вони зіштовхувалися із тим, що багато їхніх речей: магнітофони, фотоапарати, радіоапаратура – були вкрадені. Люди хотіли, але й боялися повертатися додому: *«У спецодягу не за розміром, з невміло зав'язаними респіраторами, вони підходили до своїх рідних домівок. Рідко хто з них не плакав. Бачили б ви, як тремтячими руками вони не могли відчинити квартиру, як потім хапали перше, що траплялося під руку, зі словами: «Поміряй це». Бачили б ви очі нареченої, коли її весільне плаття виявилось «брудним». Бачили б ви стан молодого подружжя, коли в їхньому гуртожитку по вулиці Курчатова, в їхній кімнаті виявилось розбитим вікно і вивозити не було чого...»* [66, с. 122]

Після аварії, де здавалося б ніхто не буде жити, з'явилися різноманітні тварини: *«У Зоні з'явилося багато гризунів – мишей полівок. Урожай-зерна в 1986 р. не був зібраний – отож вони й розплодилися. Хтось занепокоївся, побоюючись епідемії, але спрацювали закони природи – налетіли хижі птахи, об'явилися лисиці, і встановилася динамічна рівновага. Тваринний світ дуже чутливо відреагував на відсутність людини в Зоні: з найближчих і навіть віддалених лісів дичина прийшла в Зону. З'явилися і «червонокнижні» види. «Людина, виходить, для них більший ворог, ніж радіація», – сказав мені радіоеколог Микола Павлович Архипов, заступник директора ВО «Комплекс»* [66, с. 157].

Отже, Юрій Щербак після вибуху не міг взяти перо до рук. Проте усвідомивши відповідальність перед народом, він створив повість. Митець розумів, що тільки письменники можуть розповісти правду про трагедію. І він написав повість, яка складається із двох частин. У ній описав страшну картину вибуху, її причини та наслідки. Також подав свідчення очевидців, ліквідаторів, працівників. Це не завжди були точні, проте щирі й правдиві розповіді людей. У творі наявний літературний мінімалізм, поширений уже в Америці та Європі. Письменник відійшов від літературних традицій (художнє відтворення, ліризм). Він зображає всю інформацію, яку почув і побачив, роздумує над наслідками катастрофи для інших людей. Цю повість можна порівняти зі щоденником лікаря, який розповідає про те, що відбувається.

Автори були свідками катастрофи, тому зобразили все побачене у творах. Хоча це було заборонено, але вони через деякий час розповіли людям правду, відкрили очі на те, що насправді сталося. Обидва засуджують усіх причетних до трагедії. Володимир Шовкошитний написав художню-документальну повість, а Юрій Щербак – документальну. Вони характеризувалися свідченнями, спогадами очевидців, також містили різні документи, розслідування авторів, а також їхні спогади. Письменники структурували свої матеріали та видали закінчену версію подій. Цими творами звернули увагу людей на величезну катастрофу, яка знищила життя багатьох людей. У повістях спостерігаємо, як митці серцем і душею переживають за долю рідної України.

РОЗДІЛ 3. СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ ЛІРИКИ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

3.1. Вивчення лірики як методична проблема

У процесі вивчення низки літературознавчих навчальних дисциплін студенти-філологи знайомляться із творами різних родів і жанрів. Чільне місце серед художніх творів займають ліричні твори. Під час вивчення курсу «Вступ до літературознавства» студенти знайомляться із теорією віршування, розглядають ідейно-тематичне та жанрове розмаїття поезії. У процесі вивчення «Історії української літератури» здобувачі вищої освіти розглядають розвиток мистецтва художнього слова в історичному процесі. Під час лекційних та практичних занять вивчають та аналізують різноманітні художні твори в поєднанні з мистецькими тенденціями доби. Значне місце в літературному процесі кожної доби посідають ліричні твори. Розгляд різних жанрів лірики має свою специфіку й відрізняється від аналізу епосу й драми.

Ліричні твори за обсягом невеликі, але вони також є довершеними цілісними творами. Тому, як і в будь-якому іншому художньому тексті, досягнення такої цілісності базується на синтетичному аналізі його складових частин. Невеликий обсяг поезій призводить до того, що ці складники набувають особливої навантаженості, високого рівня концентрації формально-змістових чинників. Важливими стають усі лексеми поезії, ритміка, строфіка, римування, навіть звукова структура ліричних творів, тому аналіз поетичного твору вимагає особливої ретельності, глибини й ґрунтовних знань із версифікації як розділу теорії літератури і з історії розвитку вітчизняної та світової лірики [5, с. 169].

Останнім часом усе більше з'являється наукових досліджень із проблем теорії українського віршування (праці Б. Бунчука, А. Гуляка, І. Качуровського, Н. Костенко, В. Моренця, Г. Семенюка, М. Сулими тощо). Поряд із цим ні шкільна, ні вишівська методики викладання, ні сучасне

літературознавство не спрямовані на всебічний цілісний аналіз окремого ліричного твору, зосередившись на констатації загальних, абстрактних характеристик змісту поезій (шкільні програми і підручники) або на розгляді основних тенденцій розвитку лірики загалом чи творчості окремого автора (вишівська методика).

Вивчення ліричних творів пов'язане з рядом проблем. Однією з них є аналіз образу героя. Опанування його ускладнюється абстрактним характером. Методисти видають ліричного героя за узагальнену особу, образ якої розкривається в поезії у зв'язку з картинами природи, життєвими ситуаціями та моральними проблемами (В. Неділько). Слід розрізнити два поняття – автора і ліричного героя. Останній виступає носієм авторської ідеї, тоді як перший – її проєктантом. Образ героя в поезії є тим стрижнем, куди «нанизуються» усі інші елементи твору. Без цього твір існувати не може.

Друга проблема – це віршована форма. Потрібно дослідити своєрідність мови, розмір, стопу, строфічну будову. Важливим є спостереження за ритмомелодикою твору. Адже вона допомагає розкрити образ ліричного героя, зрозуміти його настрій, почуття. Під час шкільного вивчення досить мало приділяється увага спеціальному формуванню умінь аналізувати віршовану мову. Тому знання про основи віршування активно не використовуються під час вивчення лірики. Методисти застерігають щодо зловживання розгорнутого та повного аналізу. Проте в університеті аналіз творів подається глибший, студенти вчаться визначати всі особливості вірша [12, с. 130–132].

Найбільша проблема полягає в неоднозначному розумінні необхідності, а також процедурі й обсягу аналізу ліричного твору. Оскільки будь-який аналіз передбачає розумову операцію, спрямовану на розщеплення цілісності предмета на окремі складники для їх дослідження, то виникає реальна загроза естетичному впливу поезії на читача. Однак і поети, які виступають проти аналізу, не можуть оминати його у своїх роздумах про ліричні твори.

Методисти вказують на необхідність поетапного розбору поезії. Зважаючи на те, що художнє сприймання відбувається за певними стадіями, за першою емоційною хвилиною відбувається осмислення прочитаного. Важливим є інше питання: яким бути аналізу? Є. Пасічник пояснює: *«Аналізувати ліричний вірш – це значить вчити студентів заглиблюватися в його поетичні образи, спостерігати, як вимальовуються одна за одного картини або як змінюються почуття, настрої ліричного героя, чим вони викликані та як усе це безпосередньо виражається в контексті твору. Важливо з'ясувати, що хоче сказати поет, який характер має мова вірша і як вона виражає авторську ідею»* [20, с. 237].

На необхідність поглиблення первинного емоційного враження читачів-студентів від ліричного твору вказує і О. Богданова. Студенти мають глибше відкрити в тексті для себе світ автора, його думки і почуття. Звичайно, що під час осмислення загального в ліриці виникають труднощі. Тому викладач має поєднати на заняттях логічні та емоційні начала. Важливе місце в цьому відводять теоретичним питанням [38, с. 220].

Під час аналізу ліричного твору, на думку І. Пелипейка, треба враховувати єдність художнього змісту і форми. Їх взаємозв'язок він демонструє й пояснює на простому прикладі: *«Кожна деталь форми ліричного твору, взята окремо, не має самостійного значення, її можна зрозуміти лише в контексті цілого. Так, той чи інший звук сам по собі не несе жодного змісту, але повторення у віршованому рядку одного й того звука (асонанс чи алітерація) стає засобом увиразнення змісту»* [46, с. 66]. Тоді звук сприймається частиною форми конкретного рядка тексту і водночас характеризує його певну ознаку. Методист рекомендує насамперед визначити сутність основних складників будь-якого твору – його змісту і форми.

Він стверджує: *«У найширшому розумінні зміст ліричного твору – це почуття, роздуми, переживання, зумовлені явищами дійсності, які письменник, відповідно до свого світогляду, відібрав, осмислив і емоційно й естетично оцінив у творі»; а його форма – «...це вся сукупність художніх прийомів і засобів вираження змісту, те, що пов'язує елементи змісту воедино і без чого неможливе його існування»* [46, с. 68]. Отже, під час аналізу твору потрібно проводити зв'язок між враженнями, які виникають від

прочитаного, та художніми засобами їх вираження в тексті. Тоді ліричний твір, його емоційно-смысловий потенціал розвивається повніше. Доцільними є зауваження І. Пелипейка про те, що не варто намагатися розбирати ліричний твір до його найменшої деталі. Буває досить посилення на якийсь один елемент твору, що найповніше виражає зміст висловленого поетом.

У ліричному твору прагнемо збагнути авторську думку, проте залишається широкий простір для читацької уяви. Суб'єктивний фактор поезії відзначають Є. Маймін та Е. Слина, застерігаючи як від надмірного соціологізму в її тлумачення, так і надто формального аналізу. Вказуючи на необхідність розуміння автора твору, вони стверджують і таке: *«Аналіз не може і не повинен примушувати нас мислити зовсім «як автор» [51, с. 550]*. Ідеться про відому відкритість художнього твору для багатьох інтерпретацій і врахування суб'єктивних можливостей читачів, хоча свобода інтерпретації художнього твору, як уже говорилося вище, має бути достатньо обґрунтованою й не повинна виходити далеко за межі тексту. Методисти звертаються й до літературознавчих шляхів і методів аналізу художнього твору. Обравши для аналізу ліричної поезії метод постструктуралізму, Г. Токмань пропонує такі умови роботи:

1. Детальне прочитання вірша від першого до останнього слова.
2. Максимальне наближення до «психології творчості».
3. За певними словами в тексті кожен читач має розкрити для себе «душу поета».
4. Цей «аналіз більш вільний»: кожен матиме своє бачення твору.

Методист подає такий «напрямок аналізу ліричного твору»:

1. Історія написання.
2. Історична основа.
3. Літературний рід, жанр.
4. Текстуальний аналіз (образи, почуття й думки, виражальні засоби на 4-х рівнях тощо).

5. Особливості віршування.

Як варіант, ця модель аналізу може бути використана в старшій школі, проте вона не охоплює всіх питань ідейно-художнього аналізу ліричного твору, що видозмінюються з урахуванням стандартизованих вимог до знань і вмінь студентів.

Оскільки аналізу підлягає явище, яке складається з окремих частин – елементів, варто визначити їх і в ліричному творі. На думку Н. Волошиної і О. Бандури, аналіз ліричного твору має спрямовуватися на розгляд «...*трьох основних компонентів: почуття й переживання, роздуми поета, зовнішні причини, що їх викликали (елементи сюжету)*» [53, с. 97]. Для цього потрібно послідовно досліджувати текст, передовсім його мову, намагатися відчутти слово, деталь, образ, які несуть у собі основні мотиви поезії. Хоча маємо справу з ліричним твором, варто, на думку методистів, проаналізувати й елементи сюжету в нього. Сприймаючи художні події, студенти переконуються, що лірика не лише виражає внутрішній стан людини, а й дає уявлення про певні сторони суспільного життя, має пізнавальне значення. Належну увагу Н. Волошина і О. Бандура приділяють з'ясуванню «римо-ритмічної своєрідності виучуваних поезій», виробленню в студентів чуття віршованої мови, здатності насолоджуватися її «красою і силою». Завершити аналіз поезії доречно її виразним читанням [54, с. 600].

Опрацювання методичної літератури з проблем аналізу ліричного твору у ВНЗ дає змогу дійти таких висновків:

1. Під час вивчення ліричного твору має здійснюватися аналіз його змісту й форми.
2. Метою аналізу є поглиблення первинного емоційного враження від прочитаного твору за рахунок його повнішого пізнання.
3. Шлях аналізу має проходити через розгляд форми поезії, вести до осягнення її змісту і значення.

4. Під час аналізу вірша студенти повинні відчувати авторські переживання й наблизитися до розуміння різних причин, зокрема суспільних, що їх викликали.

5. Під час практичного заняття з вивчення поетичних творів потрібно обмінюватися первинними враженнями від прочитаного; тему, ідею й жанр твору слід з'ясувати в підсумковій роботі.

6. Труднощі аналізу ліричного твору полягають в осмисленні загального і конкретного в його образах, у визначенні тексту й підтексту зображеного.

7. Студенти мають право на власне «прочитання» поезії, проте вони повинні аргументувати свої твердження, визначати авторську ідею та засоби її вираження в тексті.

8. Щоб збагнути автора, треба пояснити образ ліричного героя.

9. Аналізуючи поезію, треба приділити увагу її римо-ритмічній організації, особливостям віршованої мови, художнім прийомам, розкрити їхню роль у вираженні авторських думок та почуттів [56, с. 289].

Отже, аналіз ліричного твору зумовлюється своєрідним змістом і структурою його художньої тканини, особистісним сприйманням, визначається відповідним алгоритмом читацької роботи, який залежить від вимог до знань і вмінь студентів. Вивчення елементів теорії віршування та аналіз версифікаційних особливостей конкретного поетичного тексту допоможе студентам глибше зрозуміти поетичне мистецтво, відчувати близькість поезії до музики, спробувати самим написати вірші.

3.2. Методи, прийоми та форми вивчення лірики на практичних заняттях

Останнім часом сучасні викладачі вищих навчальних закладів часто звертаються до активних методів навчання літератури, тобто інтерактивних. Адже вони пробуджують у студентів інтерес; заохочують безпосередню

участь кожного; ефективному засвоєнню навчального матеріалу; здійснюють зворотній зв'язок (відповідна реакція аудиторії).

Вибір форм, прийомів, методів навчання зумовлюється не лише змістом, а й специфікою предмета літератури. Наявні визначення методів університетської літературної освіти висвітлюють це поняття з більшим наголосом то на дидактичному, то на методичному аспектах. Це пояснюється тим, що вчені беруть за основу пояснення методів навчання або форму, або характер пізнавальної діяльності учнів [67, с. 198].

На заняттях з історії української літератури варто залучати різні види діяльності, аби студенти могли краще, глибше, детальніше опрацювати інформацію. Тема Чорнобильської катастрофи подається під час вивчення творчості поетів-шістдесятників та сучасної української літератури.

Найпростіший і найбільш популярний метод бесіди. Потрібно, аби викладач склав систему запитань, визначив їх число і порядок, сформулював їх точно й коротко. Студенти мають усвідомлювати, що саме треба відповісти на те чи те питання, а викладач повинен передбачити навідні й уточнюючі запитання, можливі повороти в ході розмови, особливо, коли виникає дискусія з проблеми, що гостро зацікавлює учасників [57, с. 124].

У процесі бесіди студенти виявляють активність, власні інтелектуальні та емоційні здібності: вміння зіставляти, аналізувати, синтезувати, виокремлювати головне, аргументувати, співпереживати, відчувати красу.

Варто застосувати метод «Випереджальне завдання», де студенти зможуть знайти цікаву додаткову інформацію про поетів, які написали вірші про Чорнобиль. Адже самі митці або їхні родичі, близькі ставали ліквідаторами чорнобильської трагедії. Тому, щоб краще зрозуміти настрій, особливості вірша, потрібно детальніше дізнатися про його автора. Це завдання можна зробити у вигляді презентацій.

На початку практичного заняття можна застосувати метод «Взаємоопитування», який полягає в тому, що студенти по черзі ставлять

одне одному запитання по лекції. Це допоможе їм пригадати теоретичний матеріал, доповнити інформацією питання, якщо воно не до кінця розкрито.

Можна поставити такі запитання:

- Хто та як зображував Чорнобиль у своїх віршах?
- Які образи там переважають?
- Який настрій твору?
- Які емоції викликає у вас цей вірш?
- Що хотів сказати автор цим віршем?
- Які проблеми можна виділити?
- Чи є позитив у віршах та надія на майбутнє?
- Які художні засоби використовують поети, щоб зобразити трагедію?
- Який вірш вам сподобався найбільше й чому?.

Відповіді на питання мають передбачати як знання життєвого й творчого шляху поетів, також їхні особливості, встановлення його зв'язків з історією, іншими творами, різними видами мистецтва, із якоюсь конкретною особистістю.

Важливим є те, що студенти мають навчитися відчувати вірш, його настрій, тому повинні правильно читати й передавати усі емоції, почуття, які в ньому є. Тому тут варто застосувати метод творчого читання. Викладач повинен дати кожному студенту на опрацювання якийсь вірш, щоб той прочитав його виразно напам'ять. Цей метод покаже творчі здібності студентів, те, чого вони навчилися під час вивчення дисципліни «Виразне читання».

Ще один метод, який можна застосувати, це асоціювання. Прочитавши низку віршів, студенти матимуть чіткий образ Чорнобиля. Вони зможуть підібрати різні асоціації до цього слова.

Метод проблемної ситуації мотивує до вивчення й активізує читацький інтерес. Можна запропонувати студентам зіставити ліричний твір із біографією поета або з історико-літературним процесом. У такому разі аналіз

деталей вірша не призведе до його роз'єднаності по рядках, а збереться в єдине ціле, що розкриває той чи інший бік життя.

Варто запропонувати схожий на попередній метод – кроссенс, який сприяє розвитку логічного й креативного мислення. Це можна зробити на прикладі поезій Івана Драча «Чорнобильська мадонна», Володимира Шовкошитного «Чорний лелека» тощо.

Для розвитку творчих здібностей студентів можна запропонувати різноманітні проекти на теми: «Біль, що не має кордонів», «Весни обірване сучвіття», «Чорнобиль не має минулого», «Чорнобиль – біль України» тощо. Метод проектів впливає не тільки на розвиток творчих, пізнавальних навичок студентів, а ще й на уміння самостійно вибудовувати свої знання, допомагає вільно відчувати в інформаційному просторі.

На самостійне опрацювання можна запропонувати зробити реферат, написати статтю про те, як зображують Чорнобиль у ліричних творах. У процесі самостійної діяльності такого роду студент набуває нових знань, умінь і навичок, працюючи з джерелами різного роду (літературознавчими, історико-літературними, історико-культурологічними) і ґрунтуючись на наданих викладачем методичних рекомендаціях і матеріалах (зразках, схемах, плані, алгоритмі виконання роботи).

Наприкінці вивчення чорнобильської теми у віршах необхідно застосувати деякі прийоми, які мають високу ефективність, серед яких можна виділити тести й кросворди. Студенти повинні скласти кросворд або тести до одного чи декількох віршів, а також біографії поета. Це дасть змогу викладачеві оцінити те, як вони засвоїли матеріал.

Форма роботи на заняттях з історії української літератури може бути різноманітною. Звичайно, що велику роль відіграє індивідуальна робота. Декільком студентам можна дати завдання вивчити біографію поета, наприклад, Ліни Костенко, декілька її віршів, їхні особливості, історію написання, тобто максимально поринути в життя митця. Інші ж студенти

мають придумати запитання, які б вони хотіли поставити. Студенту в ролі митця потрібно добре підготуватися, щоб знати відповіді на всі поставлені запитання.

Щодо індивідуального завдання, то можна запропонувати законспектувати особливості вірша, відгуки літературних критиків.

Також цікавим завданням є рецензування. Деякі автори видали цілі збірки. Студенти повинні проаналізувати їх і дати повний детальний відгук, який полягає у вираженні відношення до прочитаних творів.

Можна запропонувати студентам попрацювати в парах. Викладач дає їм перелік цитат, назви віршів, авторів, і вони мають поєднати це все за короткий проміжок часу. Цікавою є робота в групах, де студенти можуть обговорити деталі, дійти до спільної думки. Організація роботи в малих групах дає змогу студентам мати можливість спільно вирішувати певне коло питань, відчувати підтримку кожного члена групи, мотивувати студента до саморозвитку та навичок позиціонування себе в студентському колективі, у процесі виробляється почуття командного духу, вміння зосереджуватися, самостійно мислити, розвивається увага, прагнення до пізнання.

Варто сказати, що викладач має постійно оживляти форми аналізу та шукати прийоми роботи, що відповідають духу твору, потребам навчального колективу, конкретним умовам. Звісно, винаходити нові методи і прийоми щоразу неможливо. Але важливо, по-перше, щоб викладач завжди думав про студентів, про їхню зацікавленість у тому чи іншому методі, прийомі, формі аналізу; по-друге, необхідно, щоб методи та прийоми відповідали природі досліджуваного поетичного явища і, по-третє, щоб вони були гнучкими, видозмінювалися та ускладнювалися з кожним роком. Тоді вони не будуть виглядатимуть одноманітно, а завжди залишатимуться ефективними та цікавими для студентів. На нашу думку, вони сприятимуть пробудженню цікавості, активної участі в процесі, а також великим чином вплинуть на засвоєння теоретичного матеріалу.

Розвиток художнього мислення та естетичного виховання студентів під час вивчення художнього твору успішніше здійснюється тоді, якась концепція і або висновок не даються їм як готовий варіант, а набуваються в процесі пошуку. Вони повинні самі шукати істину, яка висловлена поетом. А викладач допомагає їм у цьому своїми запитаннями.

Отже, вивчення ліричних творів – одне з найскладніших питань методики. Сприйняття лірики дається студентам важче, ніж засвоєння епосу і драми, оскільки поетичні образи вирізняються незмірно більшою узагальненістю: кожне окреме слово в ліриці «вагоміше», ніж у прозовому творі, мову поезії характеризує смислова та емоційна насиченість. Ідучи за системою завдань і запитань, складеною відповідно до специфіки осягнення ліричного твору, студенти наближаються до осмислення загальних основ аналізу й глибше відчують вплив поетичного слова. Аналіз повинен бути направлений на розвиток логічного мислення, пам'яті, уяви, мови, емоційних почуттів. На заняттях з «Історії української літератури» потрібно використовувати різноманітні методи, форми, щоб залучити студентів до роботи й розвинути в них цікавість до предмету й до ліричних творів.

ВИСНОВКИ

Отже, наше дослідження зумовлене необхідністю ще більшого усвідомлення народом значень наслідків трагедії. Оскільки сучасність змушує нас задумуватися над сьогоденням та минулим. Можемо виокремити такі висновки:

1. Ми схарактеризували трагедію в рецепції української критики. Чорнобиль став символом нового, знаком початку Перебудови та розпаду СРСР. Почався новий період у літературі – постчорнобильський, який характеризувався швидкою реакцією на зміни в житті людей, бажанням написати щось нове і цікаве, створенням без заборон різноманітних нетипових творів. Узагалі постмодерністи намагаються відійти від попередніх канонів, висміюють класичні традиції. Погляди на цей напрям різні. Одні говорять, що це своєрідний «бум» у літературі, свобода, незалежність вибору, а інші – несерйозна література, яка позбавлена будь-яких цінностей.

2. У роботі розглянули Чорнобиль у прозі, поезії, драматургії та публіцистиці. Митці були першими, хто відгукнувся на аварію. Звичайно, дехто з них боявся реакції влади, заборони їхніх творів. Проте жага до розкриття правди була більшою. Тому одразу після катастрофи письменники, поети, літературні критики почали створювати різножанрові праці. Вони намагалися подати достовірну інформацію, щоб люди могли зрозуміти причини аварії, також навіть найменша деталь проливалася світло на моменти, які вони не помічали до цього. Митці слова не тільки розповіли про причетних до трагедії, але й про тих, хто віддав своє життя. Варто зазначити, що Чорнобиль найширше представлений у прозі та поезії. Серед праць можна знайти не тільки українські твори, але й зарубіжні, зокрема широко представлена тема Чорнобиля в білоруській поезії («Чорний біль» Сергія Законникова та Янка Сіпакова «Одіум», «Пересторога» і «Плач» Р.

Барадуліна, «Весна нашої тривоги» А. Валюгіна, «Біда прийшла...» У. Паулова, «Тепер стережіться» М. Танка тощо).

3. Також ми виокремили чорнобильські мотиви в ліриці українських поетів. Серед митців, які одразу почали висвітлювати цю тему, були такі: Ліна Костенко, Борис Олійник, Іван Драч, Світлана Йовенко, Леонід Горlach, Микола Луків, Іван Гнатюк тощо. Вони намагалися знайти відповіді, чому ж усе-таки сталася ця катастрофа, чи можна було її запобігти, хто ж винний у цьому. У віршах знаходимо символічні образи, як-от: цифра сім, Крук як провісник смерті, лелеки, чорний дзвін, яничари – символи трагедії, образ Чорнобильської Мадонни під яким мається на увазі Божа Мати тощо. Письменники зазвичай закінчували свої вірші сумними думками про майбутнє, дітей, природу, подальшу долю станції. Проте були й такі, які сподівалися на світле майбутнє, на те, що на цій землі ще можна буде колись жити. Часто автори були або самі свідками трагедії, або їхні близькі. Це ще більше підкреслювало біль та зневіру у віршах.

4. Описали детально чорнобильську тему в прозі. Картини трагедії найкраще і найточніше відображають прозові твори. У них автори розповідають про те, як мужньо й самовіддано боролися люди із радіацією, що вбивала їхнє здоров'я за лічені секунди. За основу митці брали розповіді ліквідаторів, серед яких були пожежники, лікарі, безпосередньо працівники станції, також очевидців, людей, чий близькі або рідні загинули. У творах автори зображують різних людей. Це і літня жінка, яка покидає рідний дім, і вагітна жінка, що робить аборт, і життя маленької Катрусі, сповнене смерті, болю та страждань. Не тільки сумні настрої й думки були у творах, але ще знайшли місце й більш оптимістичні. Дехто з авторів зображував Чорнобиль, у якому переважали абсурд, насмішки, анекдоти. Вони вирішили карнавалізувати масштабну трагедію.

5. Варто відзначити те, що ми дослідили осмислення трагедії в повісті В. Шовкошитного «Чорнобиль: Я бачив». Автор гостро поставив питання

трагедії. Він зібрав усі необхідні документи, розповідає й створив фактологічний твір. Письменник критикує тодішню владу, тих, хто знав про майбутню катастрофу. Володимир щосекундно розписав, як відбулася аварія, що робили далі, хто брав участь у ліквідації наслідків. На нашу думку, прозаїк звернув більшу увагу на інформацію, а не на враження, почуття, думки людей. Проте це не відмінює важливість його твору. Також описав сучасний стан реактора, план дій на майбутнє і розкритикував фільм від НВО «Чорнобиль».

6. Під час аналізу твору Ю. Щербака «Чорнобиль» виокремили масштабну картину проблем і наслідків. Письменник певний період не хотів писати після побаченого, проте зрозумів, що повинен це зробити задля свого народу. У його повісті переважає літературний мінімалізм. Зображуване слово відступило на інший план, тут подано різноманітну інформацію, гіпотези щодо впливу радіації на майбутнє покоління, природу, монологи людей, які знаходилися в самому епіцентрі подій, а також інтерв'ю з ліквідаторами. І Юрій Щербак, і Володимир Шовкошитний своїми творами відродили інтерес до Чорнобиля, дали можливість людям повернутися не лише до теми цієї планетарної катастрофи, але й до глобальної теми використання мирного атому та інших надсучасних технологій у цілому. А на рівні філософському до проблеми цивілізаційного вибору між комфортом і безпекою.

7. Ми визначили методичні проблеми під час вивчення лірики. Адже ліричні твори завжди були надскладними як для учнів, так і для студентів. Потрібно не тільки виразно читати вірш, але й вміти правильно його аналізувати. Серед проблем можна виокремити образ героя, віршована форма, а також процедура й обсяг аналізу ліричного твору. Викладач повинен вміти пояснити, розтлумачити, донести до студентів найважливішу інформацію щодо твору. А вони у свою чергу мають усвідомити, зрозуміти й узагальнити вивчене.

8. У роботі також описали традиційні й інноваційні методи (бесіда, випереджальні завдання, взаємоопитування, асоціювання, проблемні ситуації, проекти), прийоми (тести, кросворди) та форми (індивідуально, у групах або парах) вивчення ліричних творів на практичних заняттях. Адже тільки завдяки цьому можна досягти всебічного й глибокого аналізу віршів. За допомогою таких можливостей можна зацікавити, заохотити студентів до навчання. Це сприятиме логічному мисленню, формуванню навичок аналізу інформації, власної думки, а також студенти навчатимуться аргументувати та дискутувати з певної теми.

9. Перспективи цієї дипломної полягають у подальшому дослідженні трагедії у творах сучасних письменників. Оскільки ця тема є і буде актуальною завжди. Ще не до кінця проаналізовані твори, тому що їх з'являється все більше і більше. Також необхідно й далі вивчати матеріали щодо викладання чорнобильської катастрофи на заняттях з «Історії української літератури».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аккерман Г. Пройти крізь Чорнобиль. Київ : Либідь, 2018. 168 с.
2. Алексієвич С. Чорнобильська молитва : хроніка майбутнього. Київ : Комора, 2016. 288 с.
3. Барановська Н. П. Чорнобильська катастрофа в публікаціях. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2004. 208 с.
4. Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія: нариси з історії. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2011. 262 с.
5. Бернадська Н. І. Українська література ХХ століття: навч. посібник для старшокласників та вступників до вищих навч. закл. Київ : Знання-Прес, 2008. 272 с.
6. Бойко Л. Документально-художня епіка Чорнобиля: погляд на два твори. *Радянське літературознавство*. 1988. № 3. С. 3–15.
7. Бондаренко Г. Чорнобиль: у вимірі постгуманізму. Народна творчість та етнографія. 2007. 134 с.
8. Борейко В. Чорнобиль у лабетах цензури. *Вітчизна*. 1996. № 5–6. С. 61–65.
9. Бривко О. І., Бривко М. В. Дзвони Чорнобиля. Чорнобиль в долях сніжнянців. Донецьк : «Юго-Восток», 2011. 154 с.
10. Брюховецький В. С. Костенко Л. В. УЛЕ: в 5 т. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1995. Т. 3. 496 с.
11. Векленко О. Чорнобиль: етюди з натури. Харків : Точка, 2017. 137 с.
12. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 316 с.
13. Гоцинець І. Л. Контекстна семантика асоціату час у мові поезії чорнобильської тематики. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2018. С. 120–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2018_2018_14 (дата звернення 10.07.2022)

14. Гоцинець І. Л. Образ людина в прозових творах чорнобильської тематики : електронний ресурс. *Проблеми гуманітарних наук*. Серія «Філологія». 2017. Вип. 40. С. 4–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_fl_2017_40_3 (дата звернення 06.03.2022)
15. Гоцинець І. «Чорнобиль болем України вічно буде мучити мене...» (семантичний розвиток образу Чорнобиля у мові художньої літератури 80-90-х років ХХ ст. *Культура слова*. Вип. 64. Київ, 2004. С. 21.
16. Гоцинець І. Чорнобиль як словесний образ в українській поезії кінця ХХ століття. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2011. № 13. С. 4–6.
17. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека : Український літературний постмодернізм. Київ : *Критика*, 2005. 263 с.
18. Гундорова Т. Постмодерна бездомність. Український літературний постмодерн. Київ : *Критика*, 2005. 263 с.
19. Гундорова Т. Чорнобиль: віртуальність і криза мови : електронний ресурс. *Критика*. 2017. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/chornobyl-virtualnist-i-kryza-movy> (дата звернення 28.01.2022)
20. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Академвидав, 2004. 456 с.
21. Дончик В. Г. «Історія української літератури. ХХ століття. У 2 кн. Кн. 2.: 1960-1990-ті роки: Навчальний посібник», Київ : «Либідь», 1995. 784 с.
22. Драч І. Ф. Чорнобильська Мадонна. [Поема]. *Вітчизна*. 1988. №1. С. 42–62.
23. Дьяченко І. С. Мемуарна література про Чорнобиль як засіб формування моральної особистості. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 1. С. 210–213.
24. Едвардс М. Чорнобиль: життя поряд з монстром. *Всесвіт*. 1996. № 1. С. 159–164.

25. Єременко О. Не відболить: чорнобильська нота української поезії. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2013. № 4. С. 2–3.
26. Задорожна О. Вербалізація змін в українському довкіллі, спричинених Чорнобильською аварією. *Дивослово*. 2017. № 4. С. 46–48.
27. Зборовський А. І. Без пам'яті – не знати щастя! Чорнобильські сторінки щоденника Олеся Гончара: До 20-х роковин Чорнобильської катастрофи. *Вісник Чорнобиля*. 2005. 245 с.
28. Зелеська-Онишкевич Л. Відбитки Чорнобиля в літературі. *Сучасність*. 1989. № 4 (336). С. 28–38.
29. Йовенко С. Вибух : поема. Київ : *Радянський письменник*, 1989. С. 17–62.
30. Кавуненко О. Чорнобильський нерв [роздуми над книгою «Мужність і біль Чорнобиля»]. Дніпро. 1988. № 10. С. 134–137.
31. Клочек Г. Поетика Б. Олійника: Літ. критич. нарис. Київ : Рад. письменник. 1989.
32. Коваленська Л. Ядерне насильство : публіцистика. Чорнобильська катастрофа. *Вітчизна*. 1991. № 5. С. 126–135.
33. Костенко Л. В. Триста поезій. Київ : А-БАБА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. 416 с.
34. Коцюбинська М. Х. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури. Київ : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. 70 с.
35. Крамер О. Чорна бувальщина: Чорнобиль. *Березіль*. 1996. № 3–4. С. 134–143.
36. Кузьмич-Походенко А. С. Проблема Чорнобиля у публіцистиці Ліни Костенко. *Молодий вчений*. 2015. № 12 (27). Частина 4. С. 150–153.
37. Купріянова К. О. Чорнобильські мотиви у збірці Ліни Костенко «Мадонна перехресть». *Вісник Донбаської національної академії будівництва*

i архітектури. 2015. Вип. 4. С. 26–28. URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnaba_2015_4_9

38. Куцевол О. М. *Методика викладання української літератури (Креативно-інноваційна стратегія).* Київ : Освіта України, 2009. 439 с.

39. Лемаршанд Ф. *Топос Чорнобиля.* Київ : Дух і літера, 2001. Ч. 7–8. 374 с.

40. Луків М. В. *Зона : вірші.* Дніпро. 1992. № 1. С. 4.

41. Луків М. В. *Біль і пам'ять : поема-мозаїка.* Київ. *КП «Редакція журналу «Дніпро»*, 2005. С. 327–338.

42. Махазьок В. І. «Чорнобиль – наша печаль і скорбота»: (відображення трагедії в поезії, прозі, кіно): бібліотечний урок. *Шкільний бібліотекар.* 2016. № 2. С. 14–18.

43. Михайлин І. *Подорож у прірву назад. Чорнобильська трагедія в сучасній українській літературі.* *Кур'єр Кривбасу.* 2014. № 293–294–295. С. 377–382.

44. Михайлин І. *Чорнобильський мотив у публіцистиці пізнього Олеся Гончара : електронний ресурс.* *Кафедра журналістики філологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.* 2012. URL: <http://www.kafedrajourn.org.ua/media/215> (дата звернення 20. 10. 2022)

45. Морозок Н. *Поняття добра і зла в чорнобильських оповіданнях Євгена Гуцала.* *Дивослово.* 2007. № 4. С. 32–34.

46. Нагаєв В. М. *Методика викладання у вищій школі* Київ : Центр учбової літератури, 2007. 232 с.

47. Нетреба М. М., Грудєва М. О. *Чорнобильська трагедія в українській публіцистиці останнього десятиліття.* *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації.* Вип. 2 (26). 2016. С. 63–67.

48. Олійник Б. *Дорога на Чорнобиль.* Київ. 1989. С. 33–35.

49. Олійник Б. *Сім.* Київ. Рад. письменник, 1988. 92 с.

50. Онікієнко І. Чорнобильські тексти сучасних українських письменників як художні моделі національного буття в час апокаліпсису : електронний ресурс. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник*. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-5864.html> дата звернення (12. 10. 2022).

51. Підласий І. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2004. 616 с.

52. Плохій С. «Чорнобиль: Історія ядерної катастрофи». Харків : Фоліо. 2019. 396 с.

53. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ. 2007. 142 с.

54. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ. 2002. 654.

55. Романенко О. Ми і Чорнобиль – протистояння реалізмів: західний прагматичний vs українських поетичний : електронний ресурс. ЛітАкцент. 2019. URL: <http://litakcent.com/2019/06/20/mi-ichornobil-protistoyannya-realizmiv-zahidniy-pragmatichniy-vs-ukrayinskih-poetichniy/> (дата звернення 29. 10. 2022)

56. Січкарук О. Інтерактивні методи навчання у вищій школі. Київ. 2008. 378 с.

57. Слепкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : навч. посіб. Київ : Вища шк., 2005. 239 с.

58. Суха О. Проблема екодуховної кризи в поемі І. Драча «Чорнобильська мадонна». *Східнослов'янська філологія: здобутки та перспективи: Збірник матеріалів III Всеукраїнської студентської наукової конференції*. Кривий Ріг : КДПУ, 2005. С. 173–174.

59. Статєєва В. Ліна Костенко й українська лексикографія кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Культура слова*. 2010. № 73. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго. С. 54–64.
60. Тимошенко О. Ф. Чорнобильська катастрофа та її наслідки крізь призму вивчення поеми Івана Драча «Чорнобильська Мадонна». *Історія та правознавство*. 2011. № 11. С. 29–31.
61. Ткаченко А. Іван Драч. Історія української літератури ХХ ст. : у 2 кн. Київ : Академія, 1998. Кн. 2. С. 136–142.
62. Трохим С. 1986. Чорнобильські хроніки. Івано-Франківськ : Discursus, 2016. 224 с.
63. Трухан О. Катастрофізм як каталізатор жанрової трансформації (на прикладі документальної повісті Ю. Щербака «Чорнобиль» та «роману-свідчення» С. Алексієвич «Чорнобильська молитва»). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2013. № 3. С. 135–140.
64. Харчук Р. Сучасна українська проза: постмодерний період. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 654 с.
65. Шевчук М. С. Чорнобильська тема в сучасній українській літературі. *Поділля. Філологічні студії* : збірник наукових праць. Хмельницький, 2022. Випуск п'ятнадцятий. С. 128–134.
66. Шовкошитний В. Чорнобиль: Я бачив : повість. Київ : Український пріоритет, 2019. 326 с.
67. Щербак Ю. М. Чорнобиль: документальна повість. Дніпро, 1989. 222 с.
68. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: навч. посіб. Київ : Вища школа, 2004. 207 с.
69. Яворівський В. І засурмив янгол. В 3 т. Київ : Глобус, 1993. Т. 3: Повість, роман. 317 с.

70. Яворівський В. О. Марія з полином у кінці століття: роман. Київ. Радянський письменник. 1988. 262 с.